

*Tsípikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

Cristina Monzón ka David Diego

Marcela Calderón Bonyri
kuirunharhikukatacha

*Tsípikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

*Tsípikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

Cristina Monzón ka David Diego

Marcela Calderón Bonyri kuirunharhikukatacha

897.T01497.PM
C816
2013

Monzón, Cristina / Diego, David
Tsípikuarhi p'urhepecha uantanskua jímpo
México DF: [INALI] 2013.
68 pág.; 28 X 21.5 cm; Il. a color
ISBN: 978-607-7538-79-0
Texto en purépecha
Nota: Ilustraciones a cargo de Calderón Bony, Marcela / Revisión técnica Lucas Hernández, Puki / Diseño y composición digital Del Río Reyna, Lidia Alejandra.
1.Familia purépecha – 2.Narrativa - 3.Sierra tarasca - 4.Leyendas – 5.Lengua -
6.Idioma - 7.Monolingüe

De acuerdo con el *Catálogo de las lenguas indígenas nacionales: variantes lingüísticas de México con sus autodenominaciones y referencias geoestadísticas*, publicado en el *Diario Oficial de la Federación* el 14 de enero de 2008, los textos incluidos en la presente publicación corresponden a la variante <purépecha>

Ilustración

Marcela Calderón Boni

Diseño y composición digital de las imágenes págs. 23 y 27

Lidia Alejandra Del Río Reyna

Revisión técnica

Puki Lucas Hernández

Primera edición 2013

Esta edición y sus características son propiedad del

D.R. © 2013 INSTITUTO NACIONAL DE LENGUAS INDÍGENAS

Privada de Relox 16-A, 5° Piso, Col. Chimalistac,

Deleg. Álvaro Obregón, México, D.F., C.P. 01070

Tel. (55) 50 04 21 00

www.inali.gob.mx

ISBN 978-607-7538-79-0

Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento, comprendidos la reprografía y el tratamiento informático, la fotocopia o la grabación, sin la autorización por escrito de los titulares de los derechos de esta edición.

Ejemplar de distribución gratuita, prohibida su venta

IMPRESO EN MÉXICO

Índice

Presentación	9
Prólogo	10
 Kuíni sapichari tánkuarhikua parhakpini uénakuarhu	12
 Uantanskua uátsi xanini	14
 Súmpatsichari uantanskua	22
 Xupakata	28
 Tukuru sikuamicha	32
 K'uiusí ka jiuatsí uarhip'erakua uantanskua	38
 T'arhenku pare ak'uriri uantanskua	42
 Tsípikua jánkua sapichari uákasí erankuticha	50
 Jápu echéri at'aransti uantanskua	58

Presentación

Tsípikuarhi p'urhepecha uantanskua jimpo es una colección de narraciones que tienen su origen en la tradición oral del pueblo purépecha de Angahuan, San Lorenzo y La Cantera, ubicadas en la zona conocida como la Meseta Tarasca o simplemente la Sierra, y que Cristina Monzón y David Diego rescatan de la tradición oral y de la memoria de los narradores –quienes los resguardan y trasmiten en los momentos y lugares en los que la conversación es adecuada para mostrar su idioma y cultura a los propios y a los extraños, así como para que se guarden con la palabra escrita y se recreen las historias de las familias, los hombres, mujeres y niños en la vida diaria, en la escuela, en el campo, alrededor del fuego, en la comida y sobre todo en el corazón del pueblo purépecha, para que el mundo conozca la riqueza expresiva y literaria de los cuentistas.

Este libro fue escrito para que pudiera ser leído por todos los hablantes de esta lengua michoacana y se hizo un gran esfuerzo por unificar las diferencias dialectales del purépecha mediante la estrategia de consignar dentro de los relatos los términos que

se usan en una comunidad y su diferencia respecto de otras comunidades; lo que hace de este libro escrito en lengua purépecha, un material que puede ser entendido por todos los hablantes del purépecha, ya que recupera los usos locales y los refiere en el contexto de los relatos aquí presentados.

Este esfuerzo de los autores y del INALI está elaborado con la finalidad de que pueda ser utilizado en las escuelas indígenas, ya que fomenta la lecto-escritura en los jóvenes hablantes de purépecha y también es útil para quienes desean aprender esta lengua y cultura milenaria que se hablan en el estado de Michoacán.

Agradecemos a la artista Marcela Calderón Bony, por las ilustraciones y por permitirnos disfrutar de su obra con la que recrea y transmite con el lenguaje plástico la cultura y cosmovisión de los narradores purépechas. Estas ilustraciones son en sí mismas obras valiosas que ayudan a nuestra imaginación a trasportarnos a la región de la Sierra, lugar en donde se originan estos relatos.

Prólogo

El purépecha, antiguamente conocido como lengua de Michoacán o tarasco, posee un amplio número de dialectos resultado de un asentamiento de gran profundidad histórica en el Estado de Michoacán. Esta variación en el habla utilizada en cada comunidad ha dificultado la producción de materiales de lectura que sean comprensibles para todos los hablantes. El libro de cuentos que presentamos resuelve el problema inspirándose en la propuesta de los pirericha, o autores de canciones nativas, quienes han desarrollado una forma de habla, el *p'urhepecha márko*, que permite a todos los hablantes de la lengua comprender la letra.

Los cuentos seleccionados para esta obra son el resultado de la edición realizada a los relatos grabados desde 1989 por el proyecto ‘Tradición oral purépecha’. Se ha respetado el estilo que le otorga a cada relato su valor literario, limpiándose el texto sólo de muletillas, y elementos inevitables de la expresión puramente oral. Son, en este sentido, obras que mantienen intacta las características expresivas de cada cuentista.

Los cuentos presentan una amplia variedad de temas que van desde aquellos que explican el mundo como “La leyenda de los colibrís”, pasando por relatos de experiencias vividas como “Las

aventuras de los niños que cuidaban vacas”, hasta cuentos propiamente dichos como “La doncella de las mazorcas de maíz”.

La colección de cuentos que aquí damos a conocer, con la amplitud de temas descritos, busca, a través de la lectura, deleitar a grandes y chicos. Estas *uantanskuacha*, en papel y en letras latinas, no remplaza, pero recrea las historias que se relatan para entretener el tiempo en las reuniones como las que ocurren durante el cuidado de la milpa, o mientras se toma un descanso o cuando se está en familia. La obra esperamos encante a adultos y niños, ofreciéndoles relatos narrados por reconocidos cuentistas en la comunidad de habla purépecha.

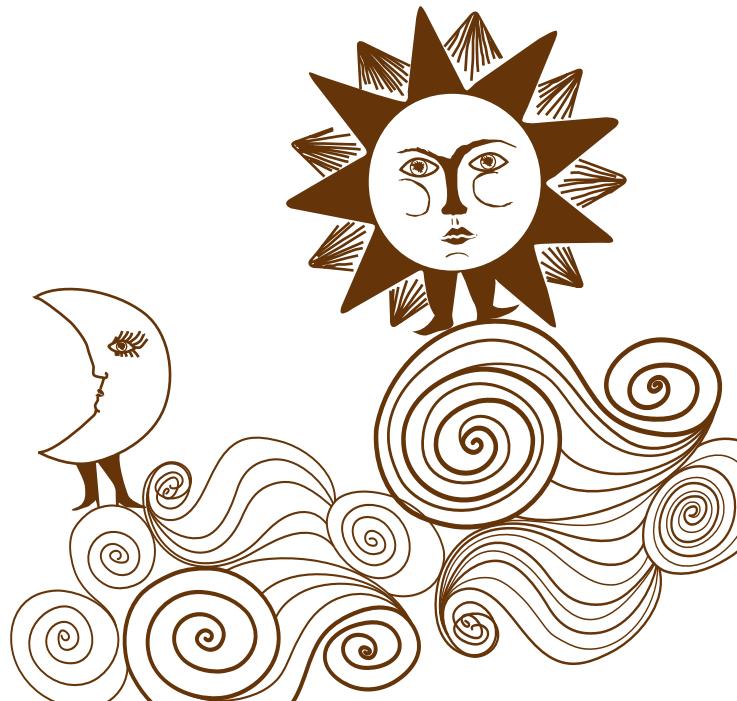
Todos los cuentos están escritos con la ortografía establecida por la Secretaría de Educación Pública en un estándar purépecha, en otras palabras en *p'urhepecha márko*, porque su propósito es ofrecer material de lectura donde se pueda poner en práctica la formación impartida en las escuelas bilingües-biculturales. Aprender a escribir y a leer en una lengua necesariamente debe de apoyarse con la existencia de obras cuyos temas sean de interés para la comunidad. Este libro es el resultado de un esfuerzo conjunto de varios amantes de la lengua purépecha: el doctor Andrew Roth Seneff crea el Proyecto de tradición oral purépe-

cha desde 1989, su acervo va incrementándose año con año. La mayoría de los relatos de que disponemos provienen de la comunidad de Angahuan y su vecino San Lorenzo. Estos han sido grabados y transcritos por Manuel Sosa. Hemos también incluido aquí relatos de La Cantera. Para satisfacer la curiosidad que algunos lectores tendrán sobre la forma en que se pronuncia el purépecha en cada comunidad, hemos dejado una pequeña muestra de la variante en que fue relatado el cuento resaltándola en el texto con letra cursiva.

El maestro David, oriundo de La Cantera, en colaboración con la doctora Cristina Monzón han editado los textos para presentarlos a la comunidad de habla en *p'urhepecha márko*. Marcela Calderón Bony ha colaborado gustosa ofreciendo sus grabados y acuarelas para ilustrar las narraciones, rememorando así su niñez y juventud vivida en Patamban. Le agradecemos la donación que ha hecho de su trabajo para esta publicación. Queremos aquí también reconocer a Pedro Márquez y a Abraham Custodio por las sugerencias y correcciones que nos hicieron. Agradecemos al profesor Puki Lucas por señalar la existencia de algunas incorrecciones y la propuesta para introducir notas que ofreciesen al lector aclaraciones dialectales. Hemos aquí atendido su propuesta, ya sea ofreciendo a pie de página definiciones

o enlistando las varias formas de referencia que se utilizan en distintas comunidades, para ello hemos recurrido al *Diccionario de la lengua phorhépecha* de Pablo Velásquez Gallardo así como al *Vocabulario práctico bilingüe p'urhepecha-español* de Juan Velázquez Pahuamba, Gilberto Jerónimo Mateo, Edelmira Estrada Bacilio y Raúl Máximo Cortés. Igualmente, los alumnos del curso optativo ‘Gramática purépecha’ que imparto en la UIIM y Pablo Sebastián Felipe me han proporcionado mayor información. Es responsabilidad de los editores cualquier incorrección que se encuentre en el texto.

Kuíni sapichari tánkuarhikua parhakpini uénakuarhu

Jarhaspti iónk'i anapu achaticha, uantant'aspti juchiti táti k'éri Jorge Diego Mariano, ékanha uénakuarhipka ixu parhakpini, irekaspka ts'imi kuinitu uánikua, uánikua ka nónha irienhaspti k'uiripucha. ¡Aa! ji, David Diego, ísi uantaxapka éska juchiti ireta jimpó na uantanhak'a Kantera. Jíksini nirásinka ménteru aiankuni máteru jásí jimpó: éskanha uénakuarhu ixu parhakpini irekaspka ts'imi kuíni sapicha uánikua, uánikua, ka nónha irenhaspti k'uiripucha. Ka no sési úkuarhini niraxapti ixu parhakpini, uénasptinha iápuru kurhupini ka iámintu ampe kurhixaptia, ka jimaniksínha tánkuarhint'aspti iámintu kuíni sapicha, páksínha uantonskuarhini nani náa pini páksínha pátani imani chup'irini.

Ka tánkuarhint'asptiksínha ka jima uantasptiksí, nécha niua aiankpini iápuru parhakpini, páksínha niuaka pátani imani chup'iri k'erini. Ka jimaksínha axaasti iámintu tsintsunichani¹ jimpoka ts'ima sántero uinhamu kárasírampka. Ka sóntkuksí

niraspti ka iápuru aiankpini íni parhakpinini jimpó, ka iámintu kuíni sapicha jarhoap'ispti.

Ka sóntku pátanhasti iápuru, jóperu énkaksi k'uanhatsipka iámintu tsintsunicha janonkuasptiksí jóperu iámintu patsíkicha,² nóteru ma p'unkuari jukarhikuarhini.

Ka ménteruksí tánkuarhint'aspti páksí jánhaskapirinka, páksini ts'ímani tsintsunichani jarhoataapirinka. Ka jima uantanhaspti éskaksi iámintucha intsíkuarhiapirinka ma p'unkuari. Ka ísi úsptiksí. Intsínhasptiksí mántani ka mántani, jimposíksí mámaru jarhaticha jámasti tsintsunicha, nánk'iksí ménk'uni arhinhaska.

Ka ísi k'amakuarhisti i uantanskua.

¹ Sinsuni, kuíni tsintsunitu, tsiriki.

² Arhinhäsinti énka nóteru ampe jukaraka p'unkuari o máteru ampe.

Uantanskua uátsi¹ xanini

Máteru ireta jimpo uánikuuanha xanini jupinaspti ka jarhasptinha máia achatí máia énka tarhepkia ka uániku xanini p'ikunia, uánikia. Ka imachkanha achatia xáni uáni xanini p'ikurinia áncikuarhirichani máru jirinhasptia ka páasptia páarksinha xanini erakuni ka imaniksinha erakunt'asptia iámintu terenharhinia énka xáni jukarapka jima xaninirhia; máru terenharhi iórhatia ka máru sapirhati ka mámaru járhati. Ka ima uániku xanini erakunt'asptiksinha xanini tereria, uániku xanini tereri erakunt'asptiksinha, uankochicha² jimpo, xánisii ísi erakunt'apti imaia témpeni uankochi ísia, témpeni uankochi ísia imani xanini terenharhia.

Ka imanha arhinia énkanha tarheripkia, piónichani: “Erakunt'askats'i ínia”, a. Ka imasii arhinia: “Jo”, a.

—“Sési jarhasti, iási níia je k'uanikuni”, a, “níia je k'uanikuni íni xanini tereri nóchka éskirini jíntini ixu ísku ók'utani jarhasinka”, a.

Xásinha áncikuarhirichanha arhisptia imania tarherini: “¿Ka jucha nani pérant'aia?”, a.

Xásinha ima tarheri arhistia: “Jatsikua je inteni xanchakichani tatsuparhakuachani sési”, a, “ka séruruta je inteni xanini tereri”, a, “ka ni je k'uanikuni, jinisii je k'uanikuni póki inte ixurini ók'utani jarhasinti inte xanini terenharhi”, a.

Xásii³ imacha arhistia: “Ka jucha, ¿Éki jucha jatsikuant'aaka tatsuparhakua ka sérurutania jucha nani páaraua?”, a.

Ka imanha arhinia: “Ni je jini”, a, “jini jarhasti kauaru ma”, a, “ka jinit'si k'uanikuaka intenia xanininia”, a, “jima kauaria xanharu parhikutini”, a, “ima kauaru jimpo xanharu ma parhikutini”, a, “ka chats'i úaka jima, jima kénhani”, a, “ka jimats'i móntaaka intenia xanini tererini”, a.

Xásii imaksii arhistia: “Sési jarhasti”, a.

Nirastiksii imacha áncikuarhiricha xanchakichani jinkuni, xánisii jatsiparhakuaspti imacha t'ámu ichani uankochichani

¹ Iurhitskiri, nanaka, marikua.

² Jintesti éска sutupu k'éri ma.

³ Jásii.

póki no k'uetsapispka imaiia xanini terenharhia, ménk'usí ísí páani jarhani imania xanchakichania arhich'ukupania.

Ka jimasí arhip'eranhania: “¿Cha nani, nanits'i nirasíni?”, a.
Ima arhani: “Juchachi⁴ jini nirasínka”, a.

—Cha ampesí xáni pák'i inte xanchakichani jimpo?”, a.

Ka ima arhini: “Jucha inteni páxaka xanini, erakunskata terenharhi”, a, “k'uanikuni”, a.

Ka imasí arhinia: “No sési jarhasti pára ísí k'uanikuni inteni xásí. ¿Imasí antisí ísí páni jakiiia? ¿Antisí ísí juramukia pa cha ísí páni inteni k'uanikunia?”, a.

Ima arhini: “Nóchka, jucha no mítiski anti, jucha nomás juramuminhaskia”, a.

Ima arhini: “Séji jarhasti, páchkia je”, a.

Ka nirastiksína pánia ka jinichkaksína k'enhasptia kauaria imani xanini tereria ka jimaksína móntania ka uáptakusti nínt'anía ka imanha tarheri arhinia: “¿Páaraskits'i jini?”, a.

—“Jóo, páaraskachi”, a.
—“¡Aa!, Séji jarhasti”, a. “¿Ka iámintuts'i erakuskia, ano?”

—“Jóo, jucha iámu erakuskia”, a.
—“Ia”, a. “Ménteruksíni ji arhiakia p'arakats'i juuakia piiuni”, a.

Nínt'astiksí imacha áñchikuuarhiricha, ka imachka xanini jini pakarania terenharhia kauaria.

Pauantikia xarhink'ia, achatí ma nitamani jimaia énka ima xanini terenharhi k'uanikunhapkia. Achatí ma jima nitamania; jima kénhinia para parhikunia ka éki ima kénhipkia t'uíninha uátsi ma jima jarhani uaxanhinia, uátsinha ma jarhani jima uaxanhini, sési jásí ma uátsinha jarhani jima uaxanhini.

Ka xásinha ima achatí arhistia ima uátsíni:
“¿T'u antisí ixu jak'i?”, a.

Xásinha ima uátsí arhisti: “Nóchka, ji ixu juánunhaskani k'uanikunhani”, a.

Ima achatí arhini: “¿Nékini juáski ixu?”, a.

Ima arhinia: “Imarini juásti k'uanikuni ixu”, a, imani arhinia tarherini. “Imarini juásti k'uanikuni ixu”, a.

Ka ima arhini, “¿Ánti t'u jini anapuski?”, a.

Ka ima arhini: “Jíchkani jini anapuspka”, a, “jóperuni iásí nóteruni jini anapuskia”, a. “Iásí nóteruni jini anapuskia náchkarini ima k'uanikuskia”, a.

⁴ Juchaksi.

Ka ima arhinia: “¿Ka iásiri nani anapuski anti?”, a.

Ka imanha uátsi arhinia: “Ji iásii San Lorenzo anapuskia”, a, “iásii jini anapuska jíia”, a. “Júrini páni”, a, “júrini pánt'ani jini”, a, “júrini pánt'ani”, a.

Xásii ima achatu arhistia: “¿T'u sési jimposi uantak'i?”.

- “Jóchka, jíchkani sési jimposi uantak'a”, a
- “Sési jarhasti”, a, “júchkia jimak'ani, jíchkakini niuaka pánt'ani jini jameria”, a.

Ka ima arhinia uátsi: “T'úrini nomás inchaataaka jimaia ireta jimpo ka jimak'urini jurak'uakia”, a, “ka jíkini tátsikua maiamuaka t'únkinia”, a.

—“¡Aa, sési jarhasti, jimak'ani!”, a.

Ka ima achatu jini nirasíramptia, uákasichani jirinhant'ania, imat'u tarherisptia achatia, tarherispti imat'u. Ka ima orheta imani niásptia uátsi ma jimaia ireta jimpo ka jimak'unha jurak'usptia uéramani, inchaakumant'ani.

Ka uátsinha arhisptia: “Jauati ixu jamerkia”, a, “ka jíkini maiamuaka tátsikia”, a.

Ima achatu arhini: “Sési jarhasti”, a, “nipa je jimak'ani ixoania póki ji uákasichani jirinhanskua jatsiaskachkania póki ji tarheaka”, a.

—“¡Aa, sési jauati!”, a, “jíkini tátsikua maiamukia”, a.

Achati uáptakusti nirania ka uákasichani exeant'asptia ka nipapani páant'ania pa ima tarheraania, ka niánt'asti chenempo ka t'ireni tsípkukuaria ka tépani arhinia: “Uinhatachirini ma ichuskutia pa ji nirania tarheni”, a.

Témpa arhistia: “¿T'u antisii iásii ióntanti juánkuani uákasichania?”, a , “¿T'u no exeant'axapi?”, a.

Xásii ima arhistia: “Jíchkani jini nirasptia”, a, “jini nirasptia ji uátsi ma petaramani”, a.

Ima arhini: “¿Jóperu náki uátsi?”, a.

Xásii ima arhinia: “Exe”, a, “ékini ji nirani jápka jiniia jima kauaru jimpo parhinhini kénhisptia ji”, a, “ka jima exeni uátsi ma jima jarhani”, a, “uaxanhini”, a, “ka ji imani uátsi kurhamarhisptia”, a, “arhini: ¿T'u antisii ixu jak'i?”, a. “Ka imarini arhisti jíntini: ‘Nóchka, ji k'uanikunhaskani’, a. “Ji ixu juánunhaska k'uanikunhani”, a.

“Ka ji kurhamarhisptia”, a, “¿Nékini k'uanikuski?”, a. “Ka imarini aiankusti”, a, “imarini k'uanikusti”, a. “Imani achatinia arhisíramptichkia”, a.

Xásii ima témpa arhistia: “¿Nani kauaru?”, a.

—“Jini nani, jini nanichka”, a. “Éskanha imanha uitsintikua k'uanikunhaska”, a.

Xásinha ima témpa arhistia: “¿O ima imaaapia uitsintikua xanchakicha jimpó pánhasti k'uanikunhani?, ¿O imat'u jima pánhani janhapia k'uanikunhani márku?”, a.

Xásii ima arhistia: “¿Ima pánhaski xanchakichani jinkuni?”, a.

—“Joo, ima pánhasti xanchakichani jinkuni, uánikua k'uiripu erankusti”, a. “Imanha xaninini erakunhasti tereri”, a, “ka imanha xanini tereri pánhasti k'uanikunhani”, a.

—“¿O ima márku k'éri pánhapia k'uanikunhani imani jinkuni?”, a

Xásii ima arhistia: “Ménk'u no ma xanini tereri jarhasti jima k'uaninhakata”, a. “Ima sési imak'usü jápti uátsü jima”, a, “uaxanhini”, a.

—“Xanini tereri sáno úkuarhint'apti imani uátsü”, a. “¿T'u nani páaraskinti imani uátsü?”, a.

Ka ima arhistia uámpa: “Imarini arhisti jíntini éskani ji jini páarapirinka”, a. “Éskanha ima San Lorenzo anapuska”, a, “éskanha uénani ixu anapuska”, a, “jóperunha iásinha San Lorenzo anapuuatia”, a.

Xásinha ima témpa arhistia: “Imachka imasti”, a, “ima imati iásü xanini, ima úkuarhint'ati iásü uátsü”, a. “¿Ka t'úri páski, páaraski jiniia?”, a.

Ima arhani: “Ji páaraska ka imarini arhistia: ‘Ixu jamerkurini páara ka jíkini tátsikua maiamuakia”, a.

Ískusü pak'arasti eratsint'ania, “¿Anti?”, ima témpa arhinia: “¿Anti ísü uanta imaia? ¿Nanina jak'ia?”, a. “Sési jarhasti”, a, “mítiakekachia tátsikua”, a, “níia tarhenia”, a

Jimak'ani uérasti nirani imaia tarhenia ka nótero nanichka uátsü, nótero nani xarharaspti ima uátsü ka ima achatia kánikua jákuarhint'ania ka uantania: “¿Antisü ima jíntini ísü uantonskuarhichia?, ¿Antisü ima ísü arhi, jíntini ísü arhiia?”, a.

Nirania kurhankuarhini jini ireta jimpóia ka jimasü kurhankuarhinia: “¿No ma jarhaski ixusü uátsü ma?, ¿No ma antaraski ixusü uátsü?”, a.

Ka no nema uantani exeni: “Nóo, no, no ma jurhasti ixusü uátsü”, a. “No ma jurhasti ixusü uátsü o tumpi ampe juáni jarhani ampe ixusü. Nóo, no nema”, a.

Ima arhini: “Jíchkani uátsü ma jurhaspka ixusü petaramuni”, a, “t'ámu jurhiakua”, a, “ka ji jimini jurak'uska”, a, “ka ima uátsü ísü uantasírampti éskia ima ixu anapuspkia”, a, “imanha San Lorenzo anapuspkia”.

Sési jarhasti, nitamastia ima ampeia. Niárastinhaia p'ikunkzia ka imat'unha achatí énka tarhepkia ima uéxurhini jímpo, ima achatí uáni xanini p'ikusptinha jóperunha uáni xanini, kánikuancha uáni xanini p'ikuspti ima. Ka ixu anti énka ima uátsi uantapkia éski San Lorenzo anapuspkia ixu antinha uáni xanini jupinhani énka no méni xarharapkia imani xásii tsüuakua⁵ xaniniria, jimanha jukaraní mámaru xásii xaninia jeuekuarhininha jimaia; márunkha charhapiti, márunkha uarhotiri,⁶ márunkha p'untsaki,⁷ márunkha tsíp'ampiti. Jóperunha uáni xanini jupinania ima iretani jímpo ka ménk'unha iápuru, iápuru énkanha xáni tarhenhapkia ménk'unha ísi jupinapuni ka kánikuancha jákuarhinhania: “¿Antisi i iásii xásii uéra xanini?, ¿Antisi i iásii xásii uéra?”, a.

Ka imat'unha achatia énkanha uátsi juápka imat'unha xásii p'ikunt'ani mámaru xásii tsüuakua ka uánikuancha jupinanch'ani jóperunha uáni xanini p'ikusptinha ima. Ka imaiia énkanha erakutkuarhipkia xaninia ménk'unha nótero ma sési uéraspti tarheta, ménk'unha nótero ma p'ikunt'ani, ménk'unha iámintu tsíp'inch'ani⁸ imani tarheta ka ménk'unha nótero máru xanini p'ikunt'asptinha ima.

Ima imanha jintesptia énkaksinha máru k'uiripucha arhimpka jimasía ékaksinha xukaani jápka áncikuarhirichani:

⁵ Arhinkasinti xaniniri tsikipu.

⁶ Arhinkasinti xanini charhaptiri tsüuakua.

⁷ Arhikuekasinti tsüuakua xanini kuirhukiri.

⁸ Tsíp'inch'ani.

“Inte no sési jarhasti pa cha ísi k'uanikuni inteni xanini tereri”, a. “Inte Tata Kuerap'iri ikiampisinti”, a. Jima jaiaraspti imaiia ima uantakuachia énkasí imacha ísi arhinhani janhapkia ka jimak'aninha únhant'asptia miiukua p'ikunhant'ani, uantanhania: “Péeka inte kóntperata kéntikuska”, a, “péeka ima kóntperata euanhant'askia énka ima xanini tereri ísi erakutkuarhipkia ka xáni uániku k'uanikuni jini páarani ima kauaruni jímpo”, a.

Jímpo ima xanini tereri uátsi úkuarhint'aspti ka mótsispti ka jininha niárasptia énka ima uantapka éski ima San Lorenzo anapuspkia.

Jímpo ixu jamerkusti i uantanskua.

I uantantskua imachasi uantant'axaampti achatí k'eraticha iónitki anapucha ka ji, Santiago Naranjo, imachani kurhach'oxkachkania ísi uantanhant'ania póki iónitki káni jup'iperanhaxaampka uantanhant'ani uantantskuacha jimponi ka jít'uni jima kurhach'ipixpkia, ¿anó?, imat'u achatia ísi contestarint'ania íni jási uantantskuanhunia.

Súmpatsichari¹ uantanskua

Sr. Jorge Gómez Amado:

Ima ióntki anapu uantakuasti inteia jóperu ióntki anapia. Xáni ísistí inteia kómiska iásí arhinia, iásí uératini arhinia xáni ísistí ima éska témpini ekuatsí uéxurhinicha o témpini ekuatsí ka tanimu témpini, jimasí naniti imaiá pa imani miunt'ani éski ima juchari tata na uantant'ampkia. Ima ísi uantant'asíramptia éski ima ióntki kánikua no uéranhasírampkia chúrikua jameru jánhani áncperata úkuuarhinhani, éskimintu na súapintimpkia ka jimak'ani táchank'u inchakuarhinhataenia.

Ka ji arhisírampkia arhinia imani juchari tátinia, arhinia: “¿Ima antisí, ima antisí xáni sáni chéta² jápia pa sáni chúrikua jameri jámania?, ¿Ima ampe úspia?”, arhinia.

Xásí ima arhani: “Ka nóchkani ima jimak'aniksí Súmpatsicha chérhinasírampkia”, arhania. Ima Jimposí ménk'umintu no jarhaspti sésikua pa k'éri chúrikua jameru jámani pókiksí kúnkuuarhikua ma jámasírampti k'uiripu tuá anapu, tuá

anapu, tuá anapucha ka imaksí ima k'uiripucha Súmpatsicha arhinasírampti, xánk'u ísi míntakuarhisírampti ima mántani ka mántani, no nema mítiaspti námanki arhikuarhinhakaksi, pókiksinha ima xánhachani jámasírampkia témpini iúmu ka témpini tsimani ka témpini tanimu ichani ka imachanha énka sánk'u jámampka imaksinha xánk'u jámasírampti méninha témpini. Jóperuksí no méni tanimu k'uiripu o t'amu k'uiripu; témpini o témpini tsimani o témpini iúmu ichani jamera. Ka xásí ima púruksí chúrikua mótsisírampti ima éski ima na iápuru k'uínhapumpkia ka imaksí ják'ani mótsisíramptia Súmpatsicha.

Ka Súmpatsichaksinha jini uératini jurhasírampti ima Pakichu juáta antaratini uératininha, ka iásí jamerinha útesí míntakua ma ísi jarhasti. Ima arhasínti: “Ni je exeni ima Súmpatsichari míntakuani”, arhani. Ka uánikua k'uiripu no mítisti ima antisí ima míntakua ma ísi jak'i jima ka útesí ísi jarhasti iásí i jameri ménk'umintu.

Xásinha ima Súmpatsicha xánk'u exenhasíramptia ékiksí ima Pakichu juáta kép'impkia kúnkuuarhikua ka chúrikia éski na k'uínhapumpkia ka Uauachu péxuksinha niárasírampti ka

¹ No nema mítiaspti ampenti chapi.

² Chétapu.

Uauachu péxu uératiniksinha jiniksinha niárasíramptinha Inchaparhakutini. Jóperu mántani chúri jimpo méni ka mántani chúri jimpo méni; ma chúrikua jima k'uínia ka ménteru pauantikua ménteru jimini, kómiski ják'ani ima ménk'uni jántikuarhu ménteru jarhontani ka ménteru máteru nani jimpo niárani jóperu xásí no méni iauani nirani.

Exe jeia éski inte na jápkia: Inchaparhakutiniksü niárania ka tsimantania, ka ménteru jini uératiniksü ménteruksinha Antanherani niáraninha; Mií Píchu antaratini ka jimat'u míntakua jarhasti. Jimat'u ménteru jarhasti inte tuá anapu kepekurhita ampe, taianherari ampe, ka inchatsikuarhu xarhant'ani éki úntaka jarhakuni jimanha ima uétsint'asinti ménteruni xásí ampe. Ka jima uéraniksinha Kónkua juáta péxu, Tsintsunkua juáta péxu. ¿Naninti Kónkua juáta péxu arhinhampi ima tuásia? Ka Kónkua juáta péxu uératininha Uanank'urhitirhu. Ísi éskiksü ima íni iretani nót'u iauani jarharitini jámasírampka, ménk'u úntani íni uanotania Angahuania. Ka ménteru, ménteru jini uératini Sírikutirhu, uératini ménteruksinha Pakichu juáta niánt'ani, ka ménteru ísi, ka ménteru ménk'uni ísi, ka pauanti méntku ísi, ka ménteru ménk'uni ísi.

Xásinha ima jimak'ani jimposü no uéranhampia xásí chúrikua jameri jánhania Súmpatsicha chérhinhani. Ménteru uént'axaka arhini inteni, Súmpatsicha chérhinhaniksü ima no uéranhampti k'uiripucha sáni

chúrikua jánhani pókiksinha ima k'uiripucha no uékasírampka pa eratinhani ka ménk'uksinha iámintunha ampe ma kámani apotsíkatinhia; ménk'u no nema ísku jámani ka nónha nema jukari k'éri ma kámani apotsíkatini ka ni nema jukari sapichu ma o ni nema no ampe ma kámani; ménk'uksinha kuínkuarhikuachani³ ma jinkuni k'érati erakuarhini ékiksü ima sérinkuarhini ísi ka ménk'unha no umpak'upani nínhani ménteru sérinkuarhipani kómiski chéti úkuarhinhani ampeia.

Ka xásí ji arhisírampkia imania juchari tátinia, arhinia: “¿Énkaksü ima ampe t'iressírampia?” arhini. Jópechka cha imani xánk'u ísi mítskia éski ima xánk'u ísispkia. ¿Imaksi nani t'irempia? arhinia, “¿óksü ima néiu t'irempia?, ¿o ima t'irekua jimpo náksü jámapia?, ¿óoksü ima úsírampi no t'ireni ima Súmpatsicha? o ¿ima náspia t'irekua jimpo?” arhini.

Xásí ima arhani juchari tata éskinha ima énuchanhia arhinhampka imanhaksü ima t'ireampka. Énuchaksinha arhinhásírampti ima; xánhaniksinha k'erasptinha éski imanha ‘kuruku’,⁴ arhini. Xánhaniksinha k'eraspti, ka kánikuaksinha sési xásí at'anskua jarhani. Ka imaksinha jimini niárasírampti imani t'irekua p'its'íkuanhinhia Uanitarhunha.

Ka ji arhisírampkia imania juchari tátinia, arhinia: “¿Te cha antisü inteni tuá anapu ampe xáni iámintu ampe

³ Arhinhásinti sutupu sapirhaticha énka tirhinkuarhinhak'a jónkuarhikuarhu.

⁴ Kúkuni, ampasi.

ménteruni ...?, ménteruni xásii ma uantant'anicha.
¿Te cha?, ¿inte antisii ísii, inte antisii xásii ma
uantanskua kámpki ch'áia?", arhisirampka jíia.

Xásii ima arhani: "No ima juchari tata k'éri jini jatsispti echeri sapichu ma, Úrhiu arhikatanha". Úrhiunha arhinhasti ima jini Kurupu juáta uanach'ukuniksinha. Ka imanha xásii juchari tata k'éri karichichani jini jatsiasíramptia. Ka ménteru uént'ani imanha jucheti jimpotata k'éripkia, o sea jucheti tatari tatapkia. Imanha arhisíramptia: "Imarini jucheti tata urhetsíkatini pásíramptia, jucha karichi k'uítani iauani jini Kurupu juáta uanach'ukuni". Ka uánikua k'uiripuchaksinha arhisírampti: "¿Te t'u antisii karichichani xáni iauani jatsiak'iri?, ¿Te t'u no chérhiasínti imani Súmpatsíchani?", arhininha. Xásinha ima arhininha: "Ka nóchkania juchat'uni xarhini k'uísinkania ka ima Súmpatsii ima k'uípkuarhuksii jauartia o ióntakuarhu antamutania. ¿Ka jucha t'ini imachani jucha chérhiauia? póki jucha anit'uni uíchuchani uánikua káasinka ka xásii ima Súmpatsii ménk'u no sáni arhinch'apitisti", arhininha. "Imaksi inteni énuchani t'ireasínti ka inteni kurukuchani". Pókiksinha ima kurukucha uénani ísku jánkuarhisírampti ixu juátarhu. Ima juchari tata arhasínti: "Ji ménteru imani sántik'u ísii erankuaaspka kuruku sapirhaticha uinumurhu inchatsinhani ménk'u ísii nínhani. Ka juchachkani ménk'u jini nirania imani karichichani chúxapaania jiniia Úrhiuia ka sési méni jánhani éki ima t'amu kurukuksii uanonharhikunhampka jini

Uanitarhu kurukucha, kuruku k'ératicha sapirhaticha jinkuni ka xánhaniksii káuuani ima témpini iúmu ka témpini iúmu tanimu ichaniksii kuruku sapirhatichani orhetsíkaarini⁵. Ka énuchant'uni mítiaskia xásii mántank'u ísia".

Pókinha ima arhisírampti: "¿Ima xásii na járhahaski énucha?", arhini.

Xásinha ima arhininha: "Eroki, kachi ménk'u ixu nitamani jarhasinka; jíkini arhiaka éski ima karhakua jámasínti".

Xásinha mátirkunha urhikua k'éri máru exeninha t'uíninha ima, énu ma jini takurhukuni. Arhani: "Sési xásii at'anskua jaxiti ka kuirukini" arhani. Xunhapiti ka urapiti ka charhapitinha ka sésinha xánk'u k'éniha éskinha kurukunha.

Exetki ima xáni ménteru nipka urhetia, imani manakuarhirichani ixu iásii anapu k'uiripu nóteruksii mítiastia.

Ka púru inteninha jánhasírampti intenia Uanitarhia pókinha ima jak'anisi Uanitarhuksii jak'ani kánikua k'ératí p'uk'uricha jánhaptichkia no ísia éski inte iásii inteterku kup'erititik'u eranhahitakuarhik'ia.

Ka imaksi xásii ménk'u ísii, ísii, nirasíramptia imaiia Súmpatsíchia uanotani, uanotani, uanotani ini iretaninha.

⁵ Arhinhasíntit'u orheparinia o orhepia.

Sési jarhasti, ka ima xásii Súmpatsichaksinha imani t'iresirampnia xásii énuchaninhia ka kurukuchania pókinha ima xásii imari xarhatakata jini xarhant'asirampnia xásia Pakichu juátanha. Imanha Pakichu juáta ísi jarhastinha míntakua k'éri mánha.

Ima arhasinti: "Ima xánisi iótasti", arhani, "ka ima ísi jarhasti ísi, ísi". Ka imaksinha jima eranhaskasirampni imaiia, Súmpatsichaksinha jima eranhaskasirampni irekani ampe jimposinhaksi imacha tsirintakua ma tarhatani jápti o tsintsikata mánha ka iásii jamerunha ísi jarhastinha.

Imaksi arhasinti: "Ima no uáni k'uripuksi mítini jóperu ima no míthinhasti ima ne ísi jatsipi" arhani.
Ísku exenhasti ima ísi jarhania".

Ka imanha xásii juchari tata, imarini ísi aiankusptia xásii jucheti jinkunikuarhita arhani: "Nánha ima tata ísimpi uantant'ampani éskinha ima, éskiksii ima Súmpatsichasii jima niánt'ampka", arhania, "ka énuchani t'ireani". Jimpo ima ménk'u no, no, imaksi Súmpatsicha no mítispti kurhinta ampe o echuskuta ampeia sáno jimposíksii imank'u arhinhampnia imank'u kurukuchania ka imania ánk'uachania énuchanha arhinhásirampni.

Ka xánk'u ísisii mítiska jiia inteni tuá anapu, tuá anapumintia ka xásii jimiini k'amakuarhisintia. Jóperu nema úpirini nántik'u jatini nirani ima míntakuani exeni.

Ka xánk'unia, xásia.

Súmpatsichait'i intieia. Inteni cha ta uantantsaxaamptia, cha ta ísi arhinhaxaampti Seuastián Gómesixptia; segúnto apellido no mítixpkia jíia jópu póki ima iónitkixkia jópu ima, jópu ima inteni cha ta uantantsaxaamptia tuá anapu uantantskua máia.

Xupakata¹

Ji David Diego Mateo aiankuxakaksi ni méni jimpo kéri janixapti chúrikua ka ji k'uínia ka úntani tsánharhini uánikua jurhiatachani jini yótakuarhu auantarhu. Ka jurhaninha k'eri ma janikua tarhiata jinkoni ka charharani ka jurhiatachani yáni kuanikuani ka tsímanha jini tánkuarhirani ka Kot'ekxurakua ma jayaratani. Ji jimposi sáni ísi karaka ini ampe.

Ióntki ixu parhakpini irekasptiksí temunkurhiri Tata Jurhiata ka Nana Kutsí. Sésiksí páp'erasírampti, ménk'u tsimarthani jámasíramptiksí iápuru ka nomenksí ikiasperani, sésiksí arhip'erasírampti ka tsípinksí jópe tsípinksí. Ka uánikua uéxurhikuacha nitamania ka Tata Jurhiata arhini témpañi Nana Kutsíni:

—“Juchiti témpa, no japirini pa juchachi piákuarhini ma uáp'anía”.

Jimak'ani témpa arhini:

—“Jo, sési japirinti páksí uáp'a ma ixu kámani jarhani tsankuanurhatani ka pirení ampe. Joo, jauechkani piáni ma uáp'aní”.

¹ Kot'ekxurhakua, k'uetesíkurhata, k'uetesíkurhakua, k'uetesíkuta, kanakua janikua.

Ka sóntku janosti ma uáp'a ka arhirastiksí Charhapiti Jurhiatita. No ióntasti k'uiripini jarhani ka úntani xanharani ka uantani ka iámintu ampe uékasírampti jarhoatani ánczikuarhini Nana Kutsíni, jóperu sapistichkia útesí. Jimani ménteru exesíramptiksí jurhiata sapini énka ima jantiok'u ch'ananka ka jantiok'u uantonskuarhini ka jimaní tátempacha arhip'erania

—“Péekani sési japinka ékichi piápirinka máteru uáp'ani pa inte sapi no xáni jantiok'u jámani jarhani ch'anani”.

Jóperu Nana Kutsí uantani:

—“Péekani sánteru sési japirinka pa juchachi piáni ma nanaka sapi ma”.

Tata Jurhiata arhini:

—“Joo, sési jámaatiksí tsimarthani nanaka ka tataka, sési xarharatiksí jimini teronukua ch'anani, éka k'ériuakia nanakakini jarhoatati ampe ma úni éska

náaka ichuskuni ampe ka úmant'ani i ámintu ampe
ka inte jurhiata sapini ji pát'aka jíntini jinkuni,
interini jini pámpati ka jarhoatani áñchikuarhini.
¡Sési jauati jue! Sóntku piáni imani nanaka sapini.”

Ka no ióntani janosti máteru sapi énka na
k'uanirapkia, imanha sapi jintespti máteru ts'iuenchini.
Imanksínha arhirastia Jurhiata Sapi Xunhapiti.

Ka uantanksii:

—“Nóts'ini axachisti nanakani ma jóperu
kurhak'uarhiakachi máteru, ju jurarkuni sáni pa inte
k'uiripini ka tátsikuachi pitarkuarhiaka ménteru
nanaka sapi ma, nóchi kuatant'aka kurhak'uarhini,
nóchkats'ini axachiaia káni uék'inia.”

Isii nipapatiksii máteru ka máteru piáni uáp'echani
ka antaakutastiksii iúmu tsimani jóperu intechak'u
ts'iuenchacha ka no méni janoni ma nanaka sapi.
Káasptiksii iúmu tsimani uáp'echani jurhiata sapirhatichani
ka arhinhastiksii: Charhapiti, Xunhapiti, Tsíp'ampiti,
Chup'irtsii, Tsiranki, Charhaptii, Chupikua.

Úntasíramptiksia sáni t'íntsmani ixu parhakpini ka pauani
ka pauani tátempa axasírampti iápuru páksii nirani
t'íntsmani iúmu tsimani arhokusíramptiksii ini parhakpinini
jimposii mámaru jantisptia méni charhapintini ka méni
xunhapintini ka tsíp'ampintini ka ampantini iápuru éска na

jarhapka jurhiata sapirhaticha xantisírampti jurhiakuacha
máamaru jásii erantisírampti méni charhapintini nani ka
xunhapintini sési járhati jurhiakuacha. Jiniksínha irekaspti
k'umta ma jimpo, kánikua tsípisírampti tátempacha
ísi xáni sési járhati uáp'echani kánkuarhiaparini.

Jóperu méni jurhiakua nirastiksii áñchikuarhini Tata
Jurhiata ka Nana Kutsii, jiniksii niárasti iauani, iauani, ka
áñchikuarhixaptiksii sési ka jurhiata sapirhaticha táchan
ísi jámani jarhani t'íntsmani ini parhakpinini jimpo. Ka
ísku ma miákua jimpo úntani ópantini ka janikuacha
tákuuanharhikuani jurhiata sapirhatichani ka sóntku k'éri ma
charanchini iótakuarhu ka ménk'u jurhiata sapirhatichani jini
iauani k'uanitamani ísírpiri ma ka sapirhaticha periakurhaní
ka uenhani ka uantap'ani amampani ka tatempanti ka no
nema kurhakuani ka ménk'u kapintint'ani² ka xanuani
ka janini tarhiata jinkunini ka ménk'u iorhekuacha ísi
no sési kúskani iápuru ka jurhiata sapirhatichani páni
antsikupani jini juátarhu jantukutini kauaru k'éri ma jimpo
uek'anhan'tani ka túch'akurani ka jurhiata k'éri uantani
ampesi úkuarhini jakilia, ka ménk'u uékani t'íntsant'ani pa
jarhontatani turhinturhinkuani jóperu no úni, nóchkani
janikua tákuuanharhikuasínti, ka junkuastiksii janonkuani
irekuarhu ka no ma uáp'a jarhani ka Nana Kutsii k'ératí
uantap'ani iápuru ka no nema kurhakuarhini ka ménk'u
janini ka sánteru ka sánteru uinhani janini xanuani k'ératí ka
charanchini no sési ka jurhiata sapirhaticha no nani jámani

² Pik'apintint'ani, turhinturhinkint'ani.

ka tátempacha ménk'u inchant'ani ka uérani kut'arhu ka sóntku tarhiani ka kuáskuni kut'ani énka irekapka jurhiata sapirhaticha ka k'éri ma iorhekua nitamani ka ménk'u kut'ani páni uirhip'apani. Péekanha ima Tata Janikua uékapka euakuarhiani uáp'echani tátempachani. Ima chúrikua jimpo Nana Kutsii uerasti jóperu uerani ka nirani jiniani ka ixoani iápuru uantakuant'ani uáp'echani jóperu no nani kurhakuarhinksii, ka Nana Kutsii ménk'u ichaakurhani iápuru ka Jimani karhamani juáta k'éri ma jimpo, juáta pa jini jatini jirinhant'ani uáp'echani jóperu jurhasti k'éri ma tarheata ka ménk'u jini iauani iótakuarhu páarani Nana Kutsini ka jini jámaxati, márjakua éskuani k'arhinhahistia xáni uerarini Jimposi nóteru úsinti uinhanharhinia márjakua éskuani jimpotek'u imat'unha uinhan t'íntsasírampti éskua xutipakurhisti³ ka iáni k'arhini Jimposinha nóteru ústia t'íntsani uinhanikua pánha erauani uáp'echani.

Jimak'ani Tata Jurhiata k'éri arhisti ma k'uiusini:

— “Júrini sáni páni jini iótakuarhu pa ji eratsiani juchiti uáp'echani ka juchiti uarhitini Nana Kutsini”.

Ka éka jini iauani iótakuarhu niárapka, k'uiusii arhisti:

— “Ixu pak'ara iauani iótakuarhustia nóteruri uekorhint'akia, jíkini juuaka p'ínt'ani tátsikua.”

Jini jarhatiksii inchatsitini juátarhu jantukutini jurhiata sapirhaticha ménichan ísii janikua p'iskuasinti ka eraatarani tátempani ka arhini:

— “Ixu jarhasti uáp'echa júni p'iuant'ani”.

Jóperu ima k'uiusii no niraxati kékunt'ani Tata Jurhiatani, ménichan ísii ékari uékaka erauani ts'ímani jurhiata sapirhatichani, Jimani xarharasintiksii éka tsántini jauaka ka janini jarhani énka arhinhak'a Xupakata. Tátsikua ts'íma jurhiata sapirhaticha máteru jásii arhinhastia éska náaka lunisi, mártisi, miérculisii, juévisi, viérnisii, sábadu ka dominkunha. Iúmu tsimani jurhiakuacha jóperu ts'ími jurhiakuacha t'ini arhinhastia éska náksini aiankukia.

Ékari tu exeaka nani charhapintini náchka jurhiata charhapiti jima t'íntsakaxapia éka ima isírpipi k'uanikupkia ka ísii ménk'unisi pak'arastia máteru ísii nani xunhapintini ka tsípampintini xantistia éska nákimanki jurhiata jámani japkia t'íntsani éka antatserapkia ima isírpipi ka k'uaninturhiania.

³ Arhikuekasini chunupakurhini.

Tukuru sikuamicha¹

Jurak'uksini aiankuni ma uantanskua ma. Ka jarhasptinha ma jimani ma ékaksinha tukurucha kánikua arhipka k'umanchikuarhu máru ka méninha jima anhatapurhu jantukutini ísí ka imachkanha jatsikuarhiri k'umanchikua, jauarasíramptia ka uantani arhani: “Nóo, ¿antisí i tukurucha ixu ísí mintsitkia??”, a, “¿Ampe úski i iásikuria?, ¿Antiksí i ísí jurhak'i ixuia mántani chúria?”, a, “ka ixuksi ísí mintsitani jarhania?”, a.

Ka imachkaksinha ménk'u sési ekuachatant'ani jarhani jima mintsitanhni, máteru sáni sapichania ka máteru sáni tepamarhininha. Sésiksinha tsimoru nitsiperania jarhania. Ka k'umanchikua jatsikuarhiri arhania: “Sési jarhasti, ¿nánina jarhaski iia?”, a, “¿Antiksí i karaju tukurucha ixu ísí jurhak'ia ísí mintsitania?”, a.

Ka ima jámania chútaania ka imachkaksinha sípakuahisíramptia, ménteruksinha sánk'u orhepatini jimpo mintsitani jarhania ka imanha ménteru inchant'aninhia ka ménteruksinha niánt'ani ménk'uni

jima ka ima kuatant'ania: “¡Karáju!, jurak'usí arhinia, ¡karáju!, na uék'iksi, a ver na jatini kuatant'aaia”, a.

Ka ióni sániksinha niáspti ísia ka xásinha ima úntania témpa p'amenchani, témpahanha úntania p'amenchania. Úntaninha uámparinha arhini: “Ji káni no sési p'ikuarherasínka”, a, “¿Ampenti úia ji?”, a. “No sési p'ikuarherasínka ji”, a.

Ka ima arhini: “¿Nári p'ikuarherasíni, anti?”, a.

— “Ísku ikichikuani”, a. “No nani máru úkuani p'ikuarherasínka ji”, a, “ísi p'ikuarherasínka ji nénska ji chéeni³ kuat'arani”, a, “nénska ji chéeni iauani xanhara”, a. “Ka nóteruni k'arhimasínka”, a, “nóteruni anhench'asínka ampeia”, a, “ka nóteruni k'uinch'asínka”, a. “Iámintu ampe korhoni jarhasínka ji éski inte tukuruchasí na mintsitani jarhak'ia”, a, “ka ísku chup'irini⁴ járhati exeani jarhasínka ji”, a, “ka nót'uchkani k'uísinkia”, a. — “¡Aa, ke kaniju!”, a, “¿Nani náua jimak'ania?”, a. “¿Óksí i jimpo jurhak'ia tukuruchia?, ¿O t'u sáni

¹ Sikuapiricha.

² Uerak'ia.

³ Kánikua.

⁴ Chpiri.

sikuanki ampe?", a, "¿Óksü i sikuamichaia o ampechkasü íia nénkasü xáni ísü mintsitani jarhak'ia?", a.

"Nipatkini ji kurhankuarhini", a. "Imasü jati máru nénkasü mítika inteni ampe", a.

Xásü ima niásti kurhankuarhinia ka imachani kurhamarhiania uarhiti k'erhatichania nénkasü kási mítitini jarhak'a inteni xásü ampechchia. Imani uénasptia kurhankuarhinia p'amenchakuari ampeia: "Juchari uarhiti ísü p'ikuarherasünti", a.

Ka xásü ima arhinia: "¿Ná jatini uénaskia?", a.

— "Imachka sáni ísü p'ikuarherastia, xáni ísistia témpini iúmu jurhia ísistia éki ima ísü uantant'akia", a. "Témpini iúmu jurhia ísistia éki ima uénakia ísü p'ikuarherania ka nóteru uékasünti t'ireni", a, "ka nóteru ampe ma uékasünti niátania", a. "Ísirini aiankustia éska kánikua k'uetsapisinkia, éska kánikua kuatarasinkia, éska ísü p'ikuarherasinkia énka ima chéeni iauani xanharia", a, "ka nóteru ampe ma anhench'asünti", a.

Xásü imachka uarhiti k'eratichasü ima iónisü mítisüntia inteni xásü ampeia. Mátik'u kurhamarhistia: "¿O niárasüni chini ampe ma?, ¿Manakuarhiri ampe no ma niárasüni?", a, "¿No niárasüni jimasü ampe ma?", a, "¿Ni misitucha ampe uarhip'eranhani, o tukuru ampe mintsitani ampe?", a, "¿No ma niárasüni?", a.

Xásü ima arhistia: "Niárasüntisü", a.

Ima: "¿Ampe niárasüni?", a.

— "Tsimanarakua tukuruchasü niárasünti", a. "Ménk'u ísüsi chúrikuachani jima mintsitani jarhasünti", a.

Xásü ima arhistia: "¡Aa!", a, "ka imachka jimpo ísü uénatia p'amenchani", a, "ima sikuuanhasünti", a, "ima tukuruchasü sikuamichasti", a, "imaksü jimposü niárastia pa imani p'amenchakua úkuni", a.

— "¿Na jatini uénaskiksü ima ísü niánia?", a.

Ka ima arhistia: "Jo sániksü niástia", a, "xáni ísistia, tsimani kutsü ísistia ékaksi ima nikai", a, "ka jíchkani jauarasinka ka chéraani", a, "ka ménteruksü jima sáni orhepatini mintsitani jarhasünti", a, "ka ékani ji inchant'akia ménteruksü niánt'asünti jima", a. "Juchini anhatapu ma jarhasti", a, "ka imaksü jima niárasünti ka sésiksü ménk'u sési ekuachatant'ani jarhasünti mintsitani", a, "sési tsimoru mintisperanhant'ani", a, "ka jucha kuatant'asinkia ka ít'ek'u jurak'uania", a, "ka juchari uarhiti iámintu ampe korhoani jarhasünti", a, "póki ima nóteru k'uinch'asinkia", a, "xántek'u ísü jarhasüntia", a, "ka imani ampe korhoni jarhania éskaksi ima na arhani jarhak'a jimaia", a.

Xásü ima uarhiti arhistia: "Exe", a, "pákari mítiaka imani tukuruchani jíkini niásinka aiankuni", a. "Jít'uni aiankunhaska", a, "nót'u pókini jít'uni xáni jánhaskapirinka

inteni xásii ampeia”, a. “Jít'uni ísii aiankunhaska éskina
ima úsinka tukuruchani uekopaant'ani”, a.

Ka ima arhinia: “¿Pe naninaia?”, a.

—“Exe”, a, “ékiksii ima mintsitani jauakia, t'úri uéraakia chúrikua”, a, “jóperu t'u xásku uéra no ampe ma jukarini”, a, “íamintu ampe p'int'a, ka nóchkari ampe ma xukuparhaakia”, a. “Ka imant'u jukaaka t'u uantsípu⁵ nénka porhechi jatach'utanhak'a”, a. “T'úri imani jukats'itini uéraaka kómiski káts'ikua eratani”, a, “ka ima jimpori chútauaka tukuruchani”, a. “Imani úaka t'u uátataakari t'u máteru uantsípu jinkuni”, a, “ka imani ma ichakua jukats'itini”, a, “ka ísirini arhiaaka imachani”, a, “chútauania”, a, “ima jimpó chútauaka, arhiaakari: “¡Jajaal!, ¿Ampets'isii ixu ísii arhani jaki? ¡Ixu xanhari jeia jinisii!, a”.

“Ka exeakari énkachkaksii ima mátik'u niuatiksii ima, éki ima síkuamika imaksii mátik'u jima káraati”, a, “jóperu nóteruksi úati kárania”, a, “jimatek'usii antatsint'aatia”, a, “ka nanimankaksii ima antatsiraakia niuakari kókani ísii exeani a ver ima ampeski”, a.

Xásii ima mátik'unha ísii ústia: ménteruksinha tukurucha niárastia ka imanha témpañi arhinia:

⁵ Arhikuekasínti uirhipiti marhoasínti pa porhechichani iách'ukuani, únhasíntiksi k'ániri. Ka arhinhásínti uansipu, uantsíri, uirhipiti, kanakua o uirhimiti.

“Ji ísii aiankunhaska éskini ji ísii úaka, ísii jámaakia”, a. “Jurak'utkini ji p'int'ani íni ampe”, a.

Ka imanha íamintu p'int'astia sési íamintu ampe ka xáskunha uérana ka imaninha uantsípu ampe jukats'it'ania ka ma ichakuanha ják'irhu kámani jarhania páranha imani ima jimpó chéraania. Ka imaksinha mátik'u exesti imania éki ima ísku, ísii mintsitakia. Mátik'eksinha niásti imaiá kárania ka nóteruchkaksinha únua, jiniani inchakurini ísia ménk'u no sési kúskaranhania uekorhinhant'ania ka imanha jimak'ani niánia uirinia ka éki ima niárakia t'uínichkaksinha ima uarhitichania, t'uíniksinha uarhitichania.

Ka mátik'unha arhini imaiá: “¡Aántale! Cháskats'í nénkats'í ísii jámpka jimak'ani, ¿ano?”, a. “Cháts'isii ixu tukuru úkuarhint'atini jápkia”, a.

Ka jimanha p'irasti imania, t'uíninha arhistaminhasptichka imaiá, t'uínia kánkuarhixapti ampe ma pa atarania máteru chuk'ari máia ka ménk'unha imachaninha jima ménk'unha chuk'ari jimponha ménk'unha uáua auania ataania ka imaksinha mátik'u arhinhani, uarhitinha mátik'u mintsitania: “¡Ásteruni ataia!, ¡Ásteruni ataia!, jíska”, a. Ka máterunha arhania: “¡Jíska!”, a.

Ka imachkanha jimak'ani mítinia; imaksinha imachari komarimpachasptiksínhia. Ima mátik'unha arhania: “Jít'uni ísii, ásteruni ataia”, a. Ka ima arhini: “¿Ka cha ampe

úüsírampkinti ixu ísii?", a. "Chats'í ísii kámasinka juchiti uarhitinia, chásti uékasinka uántikuni jimak'ania, ¿ano?", a.

Xásii ima: "Exe", a, "tekaachint'ats'ini, ásteruts'ini ataia", a. "Jucha áncperata⁶ úxampka", a, "jucha antaxampka", a. "Jucha jini áncperanhaska", a. "Imats'ini ísii arhistichkia", a. "Jóperu, jóperu ásteruts'ini at'aia, ásits'ini jáma je uántikuni", a. Inte jucha ampakerant'aaka inteni chiti uarhitini", a, "nóteru p'amenchaaatia", a, "jóperu tekaachint'ats'ini. Ásits'ini uántiku je", a.

Xásii ima arhiastia: "Sési jarhasti", a, "tekaachint'asinkaksini jimak'ani", a, "jóperu ampakerant'a je juchiti uarhitini póki inte no sési p'ikuarheraxatichkia", a. "No mítispka ji éski cha ísii kámaxapkia", a.

Ka arhininhia: "Pe ásits'ini uantachint'a je éska jucha ísii jámasinka", a, "ka jucha ampakerant'aaka", a.

Ka ísisptichkia: ima jurak'uasptia achatia jóperu inte aiatsperakua jinkunia páarksii ima témpani ampakerakunt'ania. Ka imaksisi mítitini jáptia ampe jimposiksii ísii kámani jápkia ka na xási p'amenchakuaspkia.

Ampakerant'asptiksinha témpani ka nóterunha nirani témpa p'amenchani. Tátsikuhanha sési p'ikuarherasptia ka k'arhimani ampeia ka sésinha t'ireni ampeia jóperunha

⁶ Arhikuekasínti nirani nani p'irani o páni ampe ma.

ima ísii xásii jimponha uekopaant'aspti imani tukuruni ékinha ima ísii arhinhapka: "Ísii niuaka: xáxkori uéroka ka imant'u juk'antsini niásinha uantsipu", a, "ka imasi imampuni uekorhint'oti ka nótausii uáti kárani", a. ¡Aa! ka ji uantaxapkia éska San Lorenzo anapucha nóchkani ji Santiago Naranjo jima anapuski. Ka iásii aiankuakaksini máteru xásii uantakua: "Ísiri niuaka: xáskuri uéraaka ka imant'u jukantsini niásinka uantsipu", a, "ka imasi ima jimpo uekorhint'aati ka nóterusii úati kárani", a.

Ka ísispti; uekorhint'asptiksinha ka jimaksii p'iaranhasptia.

Jimpo xáxisti uantanskua inte tukuru síkuamichari. Ixu jamerkustia.

⁷ Ima arhikuekasínti porhechiri yách'ukua.

K'uiusï¹ ka jiuatsï² uarhip'erakua uantanskua

Jásinha ima mātiunha imanha kuaionha ma káni uiraxaamptinha, ménk'unha úntani uiraninha, ka imat'unha jini mintsitaxaamptinha k'uiusinha karhakua jat'ininha. ¡Chin! Jíchkani uantaxapkia éski Angahuani anapucha, nóchkani, ji jini anapuski, ji jinteska Máximo Bravo. Jóperuchkanha iásii nirasinkaksini aiankuni arhini uantanskuani p'urhepecha márku uantakua jimpo ísi mintsikaparini éski iámintucha úakachi kurhankutsperani:

Xásinha ima máterunha jiuatsinha ma káni uerasíramptinha, ménk'unha úntani ueraninha, ka imat'unha jini mintsitasíramptinha³ k'uiusinha karhakua jatininha.

Ka imanha jiuatsi jimposinha ueraptinha imanha xáni kurhunhisírampti k'uiusini pókinha imat'u jima jantukutini xerekua jatsikuspkanha, jimanha kuéuarhu jima jatsisptinha

ka imanha k'uiusï jini kép'isíramptinha ísinha, jini kép'isíramptinha. Ka ékinha imanha jiuatsi sapichu uérapirinhia, jiuatsi sapichu tsípiti uérapirinhia ka imanha jini uérasíramptinha, ima k'uiusï kép'isíramptinha ka jupipchakuni ka jini karhataninha sóntku.

¿Násii kámapirini jiuatsiia pa ima arhipirinka “¡ásteru páia!”? arhininha. Jininha antaratini arhaxaptinha ¿Ka násii jámapirinia? Imanha jimposi xáni ueramptinha, xáninha kurhunhininha.

Xásinha ima jini jatini arhisíramptinha “¿Násii jámapirinia?” arhinia iásinha k'uiusinha. “Póki ji ixu karhakua jarhaska,” arhininha, “¿ka t'úri násii karharauia?”, arhininha, “póki t'úmintusü uchepuka⁴”, arhininha, “nóminturi jukaska t'u karharatarakua párini t'u jíntini p'íkunt'ani”, arhininha.

Ékinha ima mátik'unha tarhiapka k'éri, k'éri ma. Ka imanha axantsíkua ma, iásii axantsíti mánha, jimank'u

¹ Uakusi, tsápki.

² Ts'ame, kuaio.

³ K'uimusíramptinha.

⁴ Ap'okika.

chuk'ari k'éri ma énki jimanha jápkanhia sapirhaticha, jini pukuri p'iupka imanha k'uiusïnhia, imanha jini iásï sapirhatichani karhatakuasïramptinha. Ékinha ima mâtik'unha tarhiaka k'éri mánha. Imanha mâtik'unha jimak'u k'éri ma tarhiastinha ka ima sapirhaticha iámintu uek'orhinhaninhia k'uiusï sapirhatichanhia ka imanha ménk'u jiuatsï móntank'u jatachapaaninha.

Imanha jimak'aninha arhinha: “¡Épa, ásï, xánk'u auauia!”, arhini.

Ka ima arhini: “¿Na p'ikuarherakuarhiski? Ékiri t'u kép'iaka, jíkini t'únkintukini mák'u jatachaka”, arhininha, “pókiri t'u jimak'ani auaasïnka, ach'echiasïnka⁵ jíntini éki ji no jarhak'a”, arhininha, “éki ji ísï jap'irinka jíkini t'únkini mák'u jatachapirinka”, arhininha. “Ka xánk'u auakia”, arhini.

Pókinha ima ménk'u jkuásï, kuásï, kuásï, kuásil!, át'aasïrampkanha ka imanha ménk'u móntank'u jatachapaasïramptinha auaaninha.

Ima arhininha: “Nóo, sésku ménk'uni jarhaskachia; t'ú'turi juchetichani iámintu auaaskia, ka jít'uni chétichani iámintu auaaskia, ka ísï jarhastia. T'ú'tu ménteru jákuarhint'aia páchi ménteru nóteru ixuk'u márku jauakia. Jít'uni iásï uératini sáni jarharitini jatsikukuarhiakia pókichi káni atsíperaaasïnka”, arhininha.

⁵ Arhikuekasïnti auant'asïnti énka juchiti ampeka.

Ka ima arhininha: “T'u nani uék'i jatsikuni”, arhininha k'uiusïnhia. “Jíkini ménk'umintu exent'ani ísï, exent'aka.

Nánk'i ji imani exent'akaní kúmuni⁶, imanha xánk'u k'éri ma antaratakutini jarhak'a ép'u, nóperu ji t'únkini no exent'ani, t'u énki k'éka”, arhininha, “t'u nóchka no ampe exeaka éki ji nitamaka”, arhininha, “¿nóri erankuasïni ji éski na páuak'i imachani antsipanhaani?”, arhininha. “Kómiska t'u ixu uératini, t'úchkari ixu uératini uiriakia”, arhininha, “pa t'u ima juáta jímpo niáka” arhininha. “Ji exeska nani énki t'u niáraka, ji eranhaskaska” arhininha, “ka jíkini chúxapaka”, arhininha, “éki t'u úntakia ménteru jatsikuni ka ji t'uíni ménteru jimak'u jauakia pa ji xerekua jatsikunia”, arhininha, “ka ji exeska ampakiti ma pa ji xerekua jatsikuni pa ima ménk'u nóteru uek'orinhakia sapirhaticha”, arhininha. Ka exeakari t'úchkia ékikini ménteru xánk'u ísï ach'euaka t'únkini éski t'u juchetichani na mak'uaka”, arhininha.

—“¡Ka pékichi ménk'uni jakaia, ta!”, arhininha iásï jiuatsïnhia, “nóchka t'út'u iámintu ach'echiaskani”, arhininha.

—“¡Nóchka ménk'uni jarhaska!”, arhininha, “nóchka t'u jukari auaaskari juchetichani”.

Pókinha ima imarichanha imanha k'uiusïchanha jukari uáninhasïnti imaricha, t'ámunhasptinha. Ka imanha jiuatsïcha tanimuk'unha.

⁶ Kúmununi.

—“Nóchi ménk'uni jarhaska pótirini t'u jukari ach'echiaska”, arhininha, “pe t'únkini ménk'uni jarhaskachi ka t'u ménk'umintu jimasí jauaka éki t'u ichaakuaka ka jíkini niáraka ka jupiotsíkuni inteni. Jíchkakini ma miákua jimpo éskua pitap'anharhikuaka”, arhininha, “¿ka náchkarini ísi kámauia?”, arhini, “póki ji ménk'umintu jímintukini, jinimintukini pitanharhikuaka ¿ka xásí t'u ampe jimponi exeuia?”, arhininha.

Imanha arhininha: “Jóo, sési jarhasti, ják'anichkia!, ji ják'ani, ják'ani siémpi no niuaka ji imani juáta jimpo pótichka t'úrini erankuaaka.

“Ka cha nanina uék'i nirani jíkini ménk'u exenisí, exent'aaka”, arhininha. Póki imak'anit'u ísískia ¿ja? Éski kúmu ánk'urhu echerirhu uétsisínkia ¿ano?

Póki jucha jini méni ísi ts'ék'uspka, jucha jini Angahuan, méni jimpo úkuarhisti jini énki arhinhak'a Uauachu, ékiri niuaka méni niárakari jima énki inte ampe nitamakuarhipka éski inte uantanskua na arhik'a.

Éskichka ima jini uáni takicha⁷ na jámani jarhak'ia ¿ano? Karichi erankucha ch'ananhania ka ima jini K'umpuntikata antaratini jápka imaia k'uiusíia. Imanchkanha no nema exesírampti éski ima kúmu jima uétsitini jápkia imari jimpo

sánk'u jarharitinia kómiski ixu ka jinisí. Jucha ch'anaxapkia éki ima júpkia ísia ka ménk'uchka nitamani ka ménk'umintu éki jucha no exepkia p'íp'askuni ka ménk'u nipapania.

Exe, ka ima xásí imanisí ima eranhaskani, imanisí ima arhimptia: “jíkini iápuru exent'aka nani uék'ini nirani” arhinia. Pótichka ima uinhanharhisínkia. Imacha xáni uinhanharhisíntinha, k'uiiusinha jukari tsimani kilometronha uinhanharhisíntinha imanha. Jónha páhna ima úni exeaninha. Imanha exeni k'o, exeatinha. Nani uék'ini jarhani na uék'i xáni jirikuarhirini imanha úati exent'aninha.

⁷ Sapicha, tatakacha, tataka sapichucha.

T'arhenku¹ pare ak'uriri² uantanskua

Jarhasptinha tumpi ma nénkanha ménk'u karichi erankuni jámampka ka no kánikua jámanichkia uanarurhania tumpichani jinkunia ka ménk'u juátarhu ísi jámani ka tumpisptinhaia ka éki ima nirani jápkia inchakunt'ani iretarhia pánha karichichani itsimataania o it'ukua ampe sáni íntsaania exesptinha uátsini ma kánikuanha sési xásü máni ka ima uátsichkanhia purikuarhisíramptia, no uékani tumpichani jinkuni uantonskuarhini nénka ima exepkia.

Jima nitamaxapti ima karichicha jinkunia ka mátik'u exenia ima jima jarhania chenempo ekuarhu ísku anhanuni ka imachkanha mátik'u exenia ka imachkanha tsitispti³ ima uátsinia ka mátik'unha uantani arhania: “¡Uúh!, ¿Na jatiniskia pa ji páni inteni uátsinia o ji tempunia?”, a. “Nák'oruni ji tsitini jaka inte uátsinia péechka no úakia pa ji uantap'ania pótchka inte sési xásü ma

uátsiskia ka sóntku inte tumpicha ima exent'aatiksia nénkachkasí kánikua jatsikuarhirikia”, a. Xánkunha ísi uantaspti imaia ka nirania ménk'u karichi erankunia.

Xásinha jininha niásti jiniia karichichani erankuania ka jimasí jámani jarhania kauaru jarhukutini ísinha énkanha xénkua jukapkia ka sítuni⁴ ampe jukapkia. Jimasinha jámani jarhani imat'unha sítuni ampenha sáni akurhutani jámani jarhasíramptia imaia tumpiia ka méni sáni xénkua ampe akurhutani. Akuni ka mátik'unha korhokaspti jimaia pareé akurini, jucha ísi arhisíṅkia ima t'arhenku k'esti ka kánikua iónterani ka ima t'arhenku piresínti. Ménichani p'iresínti kánikua sési ka ménichani no kánikua sési ka i uantanskuachka imaristia. Mátik'unha jima pirenia, jimaia sítunirhu jarhukutininha pirenia. Kánikuanha sési pireni, sési sésinha arhinia ima, pireni jimaia ka imanha tumpinha kánikua jámani exeni imania pare akurini a ver na xásü másipi imaia t'arhenkia nénka xáni sési pirempkia ka

¹ T'arhenku, t'arhenkua: kuíni purhaki jámasínti juátarhu uets'atakuacharhu ka xanharucharhu.

² Pare ak'uri: kuíni purhaki, urapxurhasti késkuarhu inchaxukuni.

³ Arhikuekasínti sési exeni ampe ma o nemani.

⁴ Jintesti akukua charhapiti ka xarhipimarhani. Marhoasínti pa kamata úni o jiúmani téku jatsikuni. Jukasíni juátarhu.

exesptichkanhia jimanha jarhania ískunha anharhukuni jima xarhiantikua mária. Imat'unha sítuni akusíramptia ima pare akuria ka imani akuparininha kánikuuanha sési pireni jarhani.

Jási ima arhit'i imania ísku tantiarikua jimponia: "T'úri, ta, káni sési priesinha", a. Ka imanha seguírini jarhani piriensi. Ka ménteronha uént'ani siémpre arhini: "T'úri, ta, káni sési priesinha", a. ¡Aa! ka ji uantaxapkia éska San Lorenzo anapucha, nóchkani ji Santiago Naranjo ixu anapuski. Ka iásí aiankuakaksini máteru xásí uantakua: Xásí ima arhisti imania ísku tantiarikua jimponia: "T'úri, ta, káni sési piresinka", a.

Xásinha ima mátik'u pare akurinha kurhakustia, mátik'u arhini: "¿T'u jíntinisí arhiskia?", a.

Ima arhani: "Jóchka", a. Ima arhini:
"T'úri, ta, káni sési piresinka", a.

Ima arhini: "¿Tsitisinri inteni nénka ji pirek'a?", a.

Ima arhani: "Jóchkia, kánikua tsitisinka inteni éski t'u na pirek'ia", a. "Jít'uni uékapirinka ísi pirenia pe ji no úsinkachkmania", a, "no úsinka jíia", a.

Ka ima arhinia: "Jíchkakini jorhentaaka pireni", a. "Jorhentaaka pireni pa t'u uáchachani ampe pirekuani", a, "ka jorhenaska pa ji pirekua imani arhini pa uátsi ma uékani nirani ima tumpini jinkuni nénkani no uékani jauaka nirani", a.

Xásí ima arhini: "¿Sési jimponi?"⁵, a.

— "Jóchka, sési jimponi", a.

— "¿Nárini xáni jimpó niua pirechini?", a. "Uátsini ma exeska ji", a, "ka ima uátsini tsitisinka ji kánikuachkani, ka nóchkani méri úakia imani uantonskuarhikunia", a, "póki jucha no méri exep'erasinka imani jinkunia", a.

Xásí ima arhistia: "¿Nani irekaski imaia", a.

— "A jini, jini irekasti ima", a. "¿Nárini xáni jimpóni niua pirechini?", a, "jópero ji ísi uékasinka éski t'u pirekua imani arhiaka énka ima ménk'umintu sáno mintsitarhu niárakuakachkia", a, "ka mátik'u jíntini miáni ima uátsia, mátik'u jíntini miáni", a. "Ji ísi uékasinka", a.

Xásí ima arhistia: "Sési jarhasti", a. "Niuaka ji", a, "póki ji jimpok'usí niuakachkia nóchkha juchachi káni ióni ixusí mák'u k'éri exep'eraskia, t'úri ménk'u ixusí jámasinkia ka jít'uni ménk'u ixusí jámasinkia", a, "ka niuakakini ma pirechini jiniia pa ji uátsini pirekuni", a.

Ima: "Sési jarhasti", a.

⁵ Arhikuekasínti éka ampe ma uantanhaka ka ima no ióni jimpó ísi ampe úkuarhini. 'Sési jimponi' máteru ampe arhikuekasínti ka 'sési jimpó' máteru ampe. 'Sési jimpó' arhikuekasínti éka ampe ma no ch'íkuanterakua ampe úaka.

— “Ka éki ji niuaka pirekunia jíkini aiankunt'aakia a ver ima na uantaia uátsi”, a.

Xásí imanha nirastia pare akuria jini chenempo jimpo niárakunia ka jimanha niárancia jimanha, jima jarhaspti turasu ma énka ima uátsi irekapka ka imanha jima niárani pare akuri ka jimanha uénani pirenia ka kánikuana sesí piren, jóperu kánikuana sesí piren ka imanha uátsi mátik'u uérani, mátik'unha imani amampanti arhini: “Nana”, a, “exetki t'arhenku ma xáni sesí pirek'a ixu”, a.

— “Nipa ji exeni a ver na xásí máski”, a. Ka imanha nirasti exenia ka erarhutaninha ka imanha méntunha jarhani piren ka imachkanha kánikuua tsitini imania t'arhenkunia. Imanha amampanti arhinia: “Nana”, a, “¿Nanina jámaua ji pa ji inteni t'arhenkuni jupikani?”, a, “pa ji ixuk'u jatsikuarhiti jarhani pa inte ixuk'u pirenia”, a, “ixuk'u pirenai jarhani”, a, “¿Nanina jámaua ji?”, a.

Ka ima amampa arhistia: “Nópechka t'u úaka inteni jupikania”, a, “nóchka inte iásí sípakuahint'aia ka t'u nárit'u jámaua inteni no exent'ani”, a. “Inte ísku sésikua ampetia nénka inte jukaia ixuia”, a. “Ixu no ma t'arhenku ísi jurhasinti pirenichkia”, a, “ka inte ísku sésikua ampetia énka inte iásí pirenai jaka jiminia”, a. “Éki t'u iásí chéraakia

intechka sípakuahiatia ka nóteru antanterania”, a. “jurarku ási ampe ma arhi”, a. “Jurak'u pireni jarhania”, a.

Ka imanha seguirini jarhania pirenia pare akurinhia ka uátsichkanha kánikuua tsitini imani énka ima pirempkia: “¿Nanina jámaua ji?, ¿Nanina jámaua ji?”, a, “pa ji inteni jupirhutania”, a.

Ióni jimponinha arhania: “Éki jápirinka ma tumpi ma nénka, nénka ísi pirepirinka éski inte na pirek'a ji nípirinka imani jinkuni”, a, “jópero no ma jarhastichkia nénka ísi pirek'ia”, a.

Xásinha imanha ménk'u úntasti nirania pare akuria ka ménk'u úntasti imani nirani antarhent'ania ménteru imani karichi erankutini tumpinia ka imanha arhinia: “¿Niraskiria jini piren?”, a.

Xásinha ima arhini: “Joo, niraska”, a.

— “¿Ka exeskiri uátsini?”, a.

— “Joo, exeska”, a. “Kánikuua tsitisti énkani ji pirekia jópero kánikuua tsitini”, a. “Uékaxaptirini jíntini jupirhutani”, a, “uékaxaptirini jíntini jupikani”, a, “amampanti ísi arhixapti”, a, “¿Nanina jámaua ji pa ji jupirhutani pa ji ixu jatsikuarhini”, a, “pókani káni tsitisinka inteni pirekua”, a.

Ka ima arhistia tumpia: “¿Ka nárina jáma pa ji imani uátsini p'akurhinia?”, a, “Nárini sáni arhisinia?”, a.

Ka ima arhini: “Exe”, a, “ménk'u no na jarhasti”, a, “jíkini kuánetaaka”, a, “íni ampe xukuparhakua ampe”, a, “ka iámintu ampe”, a, “ka jíkini jorhent'aaka pirerani t'únkini”, a, “pákari iási t'u niuakia jiniia”, a, “ka t'úri pireakia”, a.

Xásii ima: “Pe naninachkiati? Pe nóchka ji, no úanti ísi, ísi, ísi kárania éski t'u na niák'ia kárapania”, a, “ji no úaka ísi niáni”, a.

Ima arhani: “Úakachkari”, a. “Jíkini íntskuaka”, a, “íni k'ési⁶ ampe ka iámu ampe”, a, “jíkini íntskuaka ka ménk'umintu t'u sési sési mórhikuarhint'aaka”, a, “máteru xukuparhakuani juaka ji páka t'u sési sési jáxint'aaka”, a.

Xásii imachka ísinia. Imanha pare akuri imani jatsirhint'ania k'éresi máteru xásii at'anskua ka ménteru máteru xásii at'anskua ka kánikuana sési jáxint'ani imaiia tumpia, ménk'unha sési mere-merek'uni jarhania.

Xásinha arhinia: “Exe”, a, “ísi ri arhiaka pirenia ka máteru ísi ka máteru arisi ka máteru arisi”, a. Iámunha arhit'akunia ka arhinia: “Nanimankaru na niuaka t'úia t'úri ísi uénaaka páni inteni k'éresinia”, a, “ka niuakari jiniia”, a.

⁶ K'eskua.

Ka imáchkanha nirania tumpi ísia éski ima na arhit'akupkia.

Xásinha ima niárastia jiniia ka ménterunha máteru pirekua arhinia. Imanha tumpi xáxint'ania máteru pirekua arhinia. Imanha tumpi xáxint'ania éski imaiia pare akuria, sésinha xáxint'ania, kánikuana sési xásii ma t'arhenkunia, sésinha ménk'u mámaru xásii at'anskunia ka ménk'unha ísi niáni jarhani mere-merek'uni.

Ékinha ima mátik'u korhokakia uátsii, mátik'unha korhokania ménteru pirenia ka imanha mátik'u arhini: “Nana”, a, “ménteru junkuantia ima t'arhenku”, a, “énka xáni sési pirek'a”, a. “Nipa ji exeni”, a.

Ka jimanha jarhani anhanuni ka imanha turasurhu jantukutininha jarhani ka jíma uératininha eranchini jarhani ékinha ima xáni pireni jápkia ima t'arhenkia ka exeninhaia, mátik'unha arhani: “Nana”, a, “nántek'u úski inte t'arhenku xáni sési jáxini”, a, “jík'oruni uarhiakia”, a, “inteni xáni tsitini t'arhenkuni”, a, “Anti ji nanina jámaua pa ji inteni jupirhutani?”, a. “U je nanina pa inteni t'arhenkuni jupichints'ini ka juáchits'ini inteni ixu”, a, “jimpokani ji káni tsitisinka inteni”, a, “éki inte tumpipirinka ji tempunhapirinka inteni jinkuni”, a, “pókani káni tsitisinka póki inte káni sési arhisinka pireni”, a.

Xásinha ima amampa arhistia: “Pe nópechka inte uékakia, nóchka inte manakuarhiriskia ka inte sípakuarhiatia”,

a, “nóchi úaka jupikani”, a.

Ka jimani: “Jupika je ménk'u”, a.

Xásinha ima jámania arisii uékania pa jupikuekania, ka imanha kéntikupasírampti, mórhukupania. No únia jupikania ka ióni jimpóninhia uátsininha arhini imaia, uáp'ani arhinia: “Ni t'u jupirhutania ékachkari úk'ia”, a.

Ka imachkanha no úni, imachkanha niánia uátsia ka méninha jupikani ísi kámani jarhani ka imanha ménterunha mák'u uépkuni, ménterunha mák'u. Ka méninha méninha sési jupikania arisii, ka ménterunha ménk'u uépkuni ka nöchkanha únia jupikania. Ka ménterunha nirania ménteru t'arhenkia jini niánt'ania ka imachkanha eront'ania pare akuri imania tumpinia, arhini: “Nári uérakuarhiski?”, a.

Ima arhani: “Ji, jíchkani úska pirenia”, a.

—“¿Ka nári exeskiri uátsini”, a, “¿Na uantasini?”, a.

—“Ísi uantasinti éska ima niuaka jíni jinkuni ékani ji tumpipirinka”, a.

—“¡Aa!”, a. “Jimani iásii, iásiri ménteru niuakia”, a, “ka ménteru ísi mórhikuarhint'aaka”, a, “jópero jimaia ékikini ima ísi arhini jauakia ménteru uént'ani t'úri mátik'u ménteruni jaxint'aaka”, a, “mátik'uri tumpiuakia”, a. “Mátik'uri jima —arhikia ima uátsinia: ¿T'u niua jíntini jinkuni?”, a, “mátik'uri uantonskuarhikuaka iásia”, a.

Ka ima ísi únia: ménterunha nirasti imaia tumpiia ménteru xáxint'atinia ka ménterunha ménk'u pirenia ka kánikuuanha sési pirenichkia ka uátsinha ménteru uérasptia ka imanha jimak'ani nótero iótakuarhu jarhasptia imaia pare akuria, ménterunha jima ísku uatsotakuarhu ma jarhasptia jima anhats'íkunia. Ékinha ima niárakia ka ima arhinia: “T'u xáni sési pirek'a”, a, “t'uk'urini jíntini mintsitarhu niáráchisinka jíntini”, a. “Jík'oruni uarhiaakia inteni pirekua xáni tsitini”, a, “ka ístu t'únkina póki t'u káni sési jáxiskia”, a. “Ji nípirinka t'únkini jinkuni éki t'u tumpipirinka”, a.

Xásinha ima mátik'u pare akuri arhistia: “¿Sési jimpo?”, a.

Ka imanha mátik'u arhini: “Jóchka”, a.

—“¿Éka t'u no k'uanhatsint'apirinia?”, a.

—“Ka jíchkani no k'uanhatsiaka”, a, “póki ji t'únkinisí tsitik'ia póki t'u káni sési piresínska”, a.

—“¿Ka nórí k'uanhatsiakachka jimak'ania, ¿zano?”

—“No ampe, ji no k'uanhatsiaka”, a.

—“Sési jarhasti”, a.

Xásinha ima mátik'u p'irhikuuarhint'ania tumpiia, mátik'unha tumpinia imanha jarhania jima, karoni⁷ ma jukarinia, ískunha jarhania jimaia uaxats'íkuninha jima uatsotakuarhu, imanha kút'akua ma kámani jarhani jimaia ka imanha

⁷ Karona, sununta.

mátik'u exenia, mátik'u arhania: “¡Nana, nana, nana!”, a, “kónke i, kónke i tumpi máni nénka ixu xáni sési pirek'a”, a.

¡Jútkinteru exeni!”, a. Ka imanha uérastia. Xásinha ima arhani: “Exetki inte”, a, “nóteru inte t'arhenkusti”, a.

Xásinha ima arhania: “Íchka uénani t'arhenkuspti”, a, “ka i iási ménteru tumpintiia”, a, “ka jíchkani aiakuskia pa ji nirani inteni jinkunia”, a.

Xásinha ima jimak'ani arhistia: “Nóchka nanina jarhastia”, a, “úakachkari nirania”, a, “nóchkari t'u aiakuski anti”, a, “ka intet'ukini kurhach'asti t'únkinia éski t'u na uantakia”, a.

Xásinha ima jimak'ani arhistia tumpi: “Séti jarhasti”, a, “nóchkachi uantaskia éski t'u jíni jinkuni niuakia”, a. “Ji ménteruni junkuakia”, a. “Nipa ji nínt'ani sónk'u”, a.

Ka ménterunha nínt'anía ka jima niánt'anía nénka ima pare akuri jápkia ka xásinha ima arhisti pare akuria: “¿Nári uérakuarhiski?”, a.

Ka ima arhini: “Iáskoru ísistia”, a, “iáskoru aiachistia jíntenia éski ima jíni jinkuni niuakia”, a.

Ima arhini: “Exe, nóchkakini arhixapi”, a. “Ji úsinka p'irhinhani uáchachani pirekua jimpo”, a, “úsinka ji imachani p'irhinhania nénkaksi no uékani jauaka

uantonskuarhini”, a. “Iásichkari imani pókia, imaniri tempuakia”, a. “Iáskoru níia ísku niárakuni”, a, “nóteru, nóteru ísia, ka miátant'aakari inteni ampeia”, a, “éski t'u na pireka ampe, éskakini na arhika ampeia”, a.

Xásinha ima ísii únía, imanha ménteru nirania ka ménterunha karichichani jimasí pánia ménteru, jimasí nitamatarania ka imanha exenia uátsia éki karichicha jimasí ninhaxanhapkia ka imanha uérancia erankuani. Tumpinha mátik'u arhinia: “Jíkini jurhaska exenia iási ménteru t'únkinia”, a, “jíkini iási jurhaska exenia”, a, “ísi éskichi na uantonskuarhipka”, a. “¿Miáxakiri?”, a.

Xásinha ima arhani: “¿T'úsipi?”, a.

Ima arhani: “Jíspka”, a.

—Exetki t'u xáni sési pirek'a”, a. “T'uk'oru sési piresinka kánikua”, a, “nóchka t'u jinik'u juátarhu ísi jámaski antiia”, a, “t'úri Jimposi úkia sési jorhenkuarhinia. Ka no na jarhastichkia”, a, “niuakachkani t'únkini jinkunia”, a.

Ka jima k'amakuarhisptichka inte uantanskia tumpiia. Úkuarhispti ísia éski ima na uékani jápkia tumpiia. Tátsikuachkasí tempup'erasptia ka mák'u xásisi irekania ka sésisi irekasptichkasía nóksí ampe ma arhip'erania.

Ixu jamerkusti i uantanskua.

Tsípikua¹ jánkua sapichari uákasi erankuticha

Imanksini nirasinka aiankunia ji Jorge Gómez Angahuan anapu ménk'u ísi mátik'u, uákasiri máia, éski ji na nitamakuarhika uákasi erankuni jámani, ménk'u ísi uéakutinia ka ménk'u ísi uákasicha jinkunia.

Ísi úspka jucha k'uiripini jámania. Xánisi jatiripka jíia iúmu t'ámu uéxurhini, o témpini uéxurhinisí jimasí naniptimintu imaia. Ka jucha mák'u járhaposírampka, néntiski jinkuni, kumpa Enrike Gómesini jinkuni ka imat'u, kumpa Isidru Gómesi imat'u sánitku no ermánumpani jinkuni mák'u járhasptia, ka máteru jimasí nóteru miánt'asínkia, jíia ima máteru nésphia jóperu ima imanha ji sési míuuant'askia imaia juchari primuchia Enrike Gómesia imanha énka uarhikia ka Isidro Gómez imanha ísi jámani jakaria, ísi kurhamarhini ampe ima Isidrunia éski jucha méni na jámapka juchachkani uákasi erankuni kámasírampka jíia ka imachat'u ísia. Xásí ima ísku úntani, jimposíksí sési miiukua p'ik'unt'akia éski inte kúnkuarhikua na jáxikia. Xásí ima ísku úntani imaia kumpa Isidrio ka kumpa

Enríkia arhania: jákaanichkachi nótki kumpasírampka póki jucha jákanisí mák'u járhapani jápkia, sésku járhatichatinia. Xásisí ima arhania: “¿Te t'u nani jámasini uákasi erankuani?”, arhania, “¿t'u chétichani nanina páasini?” arhania.

Xásí ji arhini “Ji ixusí páasinka”, arhinia “ji ixu Pakichusí páasinka ka jini Pakichu Juátarhu ka jini Tsítsanisí ka Pakichu T'ip'akuasi”, iámintu aiankuni jíia éski ji naninanki káuankia.

Xásí ima arhani “Imachka ménk'u no no nema, ima juchi tátí arhasinti éski ima ixu Turutsíkua Juáta antaratini xánimintu jarhaskia. Ka juchachi ísku úntani xáni iauani páani, juchat'uni jini K'umpuntikata Uanatinisí káasinka méni ka méni jini Kót'akurhakuarhusí káasinka jucharichani, jjútki jucha ta!, ¿kánichi páaua Turuts'ikua Antaratini?, imachkanha kánikua jarhasti Turuts'ikua Antaatininha”, arhani.

Xásíchkani ji arhinia: “Nte ima, ísku mátik'u ísku ménk'u no mókukuarhini jarhania”, ji ísku jánhaskania arhania: “jo,

¹ Tsípekua.

ta, ¿péka² imachka nési káak'i uákasicha jini?, péeka ima no nema káasínti” póki ima ióntkisi no uékanhasírampka pa jima karichicha sáni ísi karhamani Turuts'íkua Juátarhu. Póki ima ióntkisi no ma karichi no, ka, no, no chivu jinkuni jámasírampka, xásí ima chívü anhatapuchani ísini jimpo sük'uirhiasírampti ima jimposi no sésikua jápti pa ima, pa ima karichicha karhamani póki ima nómintu úsírampka pa ima karichirhu no kuánhani chívü ka ima chívuchasí ikikuarhipti, kanisí sapirhatichani sük'uintukuasírampti.

Xásí ji mátirku arhini: “Antinha, ima, karichi no méni jámpka, ¿anó?”.

Ima arhani: “Noo, nóchka ima no méni, nómintu uékanhasínti pa ima jini karichi karhamani”.

—“¡Ée!, péeki ima ampakiti jarhaska, ¡ée!, jópi, ji, ima chéticha iauani ninhastia”.

Ka ima arhani: “Ji juchetichani nótkini petaasinka jóperu jucha siémpini ixuani páaka Karapan. ¿Kánichi páuaka?” arhani.

Xásí ji arhini: “Júcha, ta, t'úchkani arhiia kánichi páua jimini Turuts'íkua Antaratini” arhinia.

Xásí ima arhani, arhani: “Inchateruchi exep'erant'aaka pákachi, márku ják'uka. Kánikuuanha kanisí sapirhaticha intenhasí janhasti páachi uakuimpini” arhania. Éski takicha na járhakia.

Xásí ji arhini: “¡Aa!, sési, jimak'ani páakachi jimak'ani, inchateruchi exep'erant'aaka pákachi, jurhiatikua ma erakuaka a verachi ampe jurhitikua páaua, a verkichi ampe jurhiatikua úntaua páani páachi jini, pákachi jucha íntskuaka imani, uets'akuani jini Turuts'íkua Antaratini”.

Xásí ima mátirku ják'urhant'ani, arhani: “Ménk'unha karichiri jóntukua ixu jarhasti”, arhania, ísi ník'urhania imaia, imaia kumpa Enrikia ka imat'u Isidru ísia.

Arhini: “Út'a, kánikuua jarhasti ¿anó?”.

Ima arhani: “Kánikuachkanha jarhastinha”, arhania,

“Péka ima”, xásí ji arhini: “ka péka nóchka ima no ma manakuarhiri karhamasínkani, nóchka no uékanhasínkani pa karhamani, ¿juchachi antisí no kuénta p'ik'unt'ampi?, ima uákasí uénhataranhauati”.

—“¡Aaj, uákasí ménk'u no sáni uarhinterasti, ménk'umintu ima uákasíri no ampe ma uantaati imachkia represent'ántia. Jo, páuakachi”.

² Téka, tíka.

Niraska jít'uni jinisü antankuani uákasüchani Pitsiatinisü ka imat'u ixusü nárinti na páapani Míkuarhusü imarichania.

Xásüchi jurhiatikua ma jatsikutsüperania páanha jucha Turuts'ikua Antaratini nípirinkia páania o pa jini erankuania. Sési jarhasti, ísi úska jucha, páaska jucha, jurhiatikuachani jatsikutsüperani ka páaskachia. Ka ji no míant'asinkia máterunia, máteru tsimani k'uiripu ma ima néspia iasü éski jucha iúmu jámasüramptka iásü uákasü erankuchia, jóperu, jóperu no nema karichini kámasürampti, iámintucha uákasüchani, máteru tsimani ichakua ka máteru tanimu ichakua ka ima kumpa Enrikisü káanti ima sáni t'ámu ichakua, iúmu ichakuasü máia ka ma k'éri jimpo uáninhant'ania, ma k'éri jimpo xánisünhani iúmu t'ámu ichakuasüa o témpini ichakuasüa.

Xásits'ini ima mátik'u arhinia: "Úut'a, xánimintu intenha janhaka kanisü sapirhaticha pa uakuimpini, ée, jimanchka, ¿ne uakuiua? arhania ¿ne uakuiua? páachi uakuini³ atampini?" arhania. Xásü úntani erakperanhania, xásini ima jíntini erakua arhani: "¡Tsánhimistil!"⁴ T'u ióntkisi kánikua uirinhasinka antaperanhasürampti ka tsik'at'arhinhani jimini tep'akua ka ji iauanhani tsik'at'arhinhani jimini tep'akua ka ji iauanhani tsik'at'arhisüramptka itsíru inchamitini, sési tsssss áskani ka

na ji no chénturhasürampti arhani: "ji jimasü kakakuarhita jauati", arhani. Xánturhatku póki ima itsü iónhani patsakuarhisüramptka ka jini pitsipimini jóperu pitsipimini ka jucha tút'akuarhisüramptka, sési ixu antat'arharani ísia ka ját'akuni ísi nirani ka ékchka k'uanipirinkia⁵ ichakuaminia imanha uchepupirinkia ka imanha, ka imanha sési xásü, kámapirinkia miiukua p'ik'unskua éki ima na ióarhinhapkia imachka nómintu kuarhatsisüramptia.

Xásü ima arhani: "I iauanhani tsikat'arhasünti tep'akua, júcha uakuirani, ¿Nóri uakuiri mimempaua?".

Xásü ji arhini: "Jintenpiuaka", arhinia,
"jintempiuaka", arhinia. "¿Ka ne uíchuuia?"

— "I uíchuuati ka máteru pa i uíchucha
tanimu ichakuanhani."
— "¿Ka, ka, ka ataricha namuninhauia?"

Imat'u ataricha erakunhania ka uíchuchtu erakunhania ka uakuit'u erakukata jarhania némintusü uakuipirinia. Ka jucha ísi ma jurhiatikua jámania ch'anania ísi, kánikuachi ch'anania, sésichi uákasüchani tsütaant'ani pökichkaksi ima uákasücha sési mápisüramptka⁶ éki jucha méni arhini: "¿Ée? ni, ta, uákasüchani..."

³ Uakui, uaki, káratí.

⁴ Pikuarhinhini.

⁵ Inte arhikuekasünti nirani o úni ampe éka nótteru nani xanharu jauaka.

⁶ Mákusüramptka.

—Nóchka xánk'u ísí ísí jánhasínti” póki ima kánikuá karichi jónrukua jarhaspka, sési xánk'u únia.

Sési jarhasti, tsimani jurhiatikua jámaskia ísia ka ménk'uchka uént'ani jarhani imani ch'anani, mátik'u únia, mátik'u arhinia jíia arhinia arhini: “Sési jarhasti, ísí ta, kanisicha káni kuatanhaanhastia, éech, námintu janhakia ka ménk'u no ma kuarhakuarhisínti ka ni iauanhani k'ut'itsinhani ísí”, no nema kuasínti, ka juchat'uni nóteruni miiukua p'ik'unskua jat'ania pa imani, ják'ani anhatapucha jimpo, ískuchka no miiukua p'ik'unskua jat'ania pa no ísí káani jima no marhirhiani⁷ anhatapuchani, sési uirhimutakua⁸ úkuarhinhania kanisí sapirhaticha.

Nóchka ima, nóchka ima Tata Autíñu, ima Eutemio Bravu arhinhasírampti ima i Tata Tilánu 'chinit'síri' tata. Nóchka imats'ini juchants'ini erankuampkia, éski jucha uákasichani jini karhatamaasírampkia ka nánti úntapi imat'u arhani: “Épa, jít'uni jini páuaka íchani, itsukua p'ik'ukuachani” arhani. Ima tsimani itsukua p'ik'ukuasírampti, uákasi k'éri jóskua ma ka máteru p'untsaki ma, ji ménk'u no méni mirikuarhisínska éski ima na járhati káuanka.

Nóchkats'ini ima jimini exempkia éki jucha Turuts'íkua, karhataasírampkia ka imachkats'ini erankuptia éski jucha

antataasírampkia ka jinisí k'uéntsítaani⁹ ampe. Xásí imat'u imarini jini pánia ka ima uákasi, uákasi jóskua ikiminhaspti pe ikiminhani, ima no káni nani jaiapanhinhant'asírampti Tata Eutiñu ka nít'u nema uékapi erankukuni póki ima uákasi ikichikuani jámasírampkia jóskua ma. Ka ima kámasírampti uákasi jóskua sapi sík'uinharrhini ma urhetsíkatini, ka jurak'uparini énka imaripkia uákasi sapi. Xásí tsimani káani mák'u járhati íchani urhetsíkaarini ima uákasi k'éri ma, ma ichakuani ueranti jupintisti máia sík'uinharrhini ma, ka imanha imaripkia imari no sík'uinharrhisptia, xásí tsimani, ísí xarhaani éski ima uákasi tsimani ichakua káapirinka ima tsimani uákasicha sapirhaticha, éki ima iámintu imarichanhapia ísí xarharania jópe ima ma ichakusí imariptia ka ma ichakuanha ueranti jupintispti ka ima kánikuá uákasi ikichakuani jámasírampti, ima no nema uékasisírampti erankukuni imani Tata Eutímiuni, imani uákasi, no ma uákasi eranku uékasisírampti pát'akuni pókinha ima nanintek'u antanhpisírampkia ima uákasi ka néntek'u nemani antankuni, imant'unha kámasírampti antankuni Tata Eutímiuni pökichka ima manakuarhirisptia, no úpirinia arhinia: “Jíkini kánkuarhisínska, ásíni antankuni” arhini póki manakuarhirstia.

Xásí ima uákasi no úsírampti pát'akuarhini imani uákasi. Nóchka ima jini karhatamapka ka kanisíni jántini jimaia

⁷ Paturhiani o ch'enkuerhiani.

⁸ Uirhimukua, k'untiri.

⁹ Arhikuekasínti uákasi o máteru ampe jatsits'íkuni ampe ma kuat'apiti ampe ka kuetsapiti ampe.

ka jucha xásii no exenia éki ima Tata Eutímio nánti jatini karhatamapia. Xásii jucha jimak'ani uakuimpini jámaskaia juchaia ísia ménteria, pa tanimu jurhia nirani jimpolia o t'ámu jurhia niáni jimpolia, xásits'ini ima órhutania ka ji uakuimpiskaia, xásii ji órhukunia. Xásii ima arhip'erani: "Iásii k'oru ! ée;!", —éski takicha na járhakia pa ch'anania ísii —xásii ima arhini: "O iásikoochi íni uakuini atakia, uitsintikuasíchi no úska atani, nóchka jucha órutaskani, a veri narina niuaia", arhini, arhip'erania kétsikua jatinia, uinumuni jántikuarhu jatini ka ji karhakua jarhania. Ka ji útesii imani ísii kámania ísii kuatapaania, pa ima uirhimitakua úkuarhipirinka pa ji kup'erintu¹⁰ uirhiperaka póki ima ísispkia éskits'ini jima na, arhip'erapka jima ji órhukuspka, nóteru úspka jimasii nirania jimanha, ji námanki míkakuarhipkia ísku éskichka náakia ch'anania. Xásits'ini ima jima órhutania, ima arhini: "Iásii k'oru" ka ima uíchucha, ;ja, no uíchu uíchumintia; jóperu ima imanhasii uíchu juauharhimpka ménk'u ;guáu, guáu, guáu, guáu, guáu! anhania, ka: "Iásii k'oru, inte ma uanhasii¹¹ jimpochka, ;ja?".

Xásii jít'uni jini karhakua jatini arhini: "Jóperu k'érati uanhasii énka tsankuarani ísii jarhak'a, k'arhiratini járhati: "jóperu no uinhani, sánk'u no nema uinhani k'uanirani, ;ja?" arhinia. Ka jani uekorhimpinia ka ani jini jatini pa nótis'ini ima uanhasii itsik'u jimpóni,¹² xunapiti jimpó, imachkats'ini ísii

¹⁰ Jima énka jaka kánika kuts'ari.

¹¹ Urhusii.

¹² Arhinhäsinti uanhasii kuak'arhicha.

únhani atapirinia. Xásii ima arhani: "No ta, i ménk'u inte uanhasii xunapiti ásii k'uanirhuta jini intechank'u, inteni énka nóteru k'uetsapikia, énka tsáakini ísii járhaka".

Sési jarhasti, ísii kámaska ji imania kanisínia kuat'aperania pánha ji ísii nípirinkia sáni nári sámo k'úp'erini jákurhasírapka pa jucha, ima ménk'u ísii nirania uirhipu úkuarhini ísii nirania. Xásii ji uép'arhukuni, antits'ini ima ísii arhipia arhinia: "I tsánhimisti", arhinia, uép'arhukunia jíia, ima ménk'u ísii kánikua sánteru iótania, ka antit'u ménk'isii, uarhokuani jíia éskini ji nat'uni uarhitserapirinka ampeia. Ka sáni kétsikua ménteru kanisi ma ísii jatsispti xarhintikua ísii, xásii ji jánhaskasírapka nánkini ji jima tsik'akuarhukupirinka ísii pánha ji ménk'umintuni icherintu no antatserapirinka, arhaspka: "Éki ji antatseraka ka ji jimini uinumurhu jántikuarhu antatseraakia", arhania.

Xásii ji ísii nirania ka no únia sési, sési, sési jima p'it'arakunia imani xarhintikuani, úuta, ka ima néntiski Ta Eutímiuri uákasi jóska, nóchka ima jima k'umanchint'ani jápka ima ma ichakua uerantupinti takut'askuarhini ka imarinia ka sési turuparhakua¹³ tsik'aparhakuni ji imani uákasi ikiminharini ka ima, ta, jimak'u tsik'apakuarhini, ménk'u no sáni xepini ima, jauarani uákasi k'éri kuts'initi ma.

¹³ Arhikuekasínti énka ma uákasi k'umpuparhak'a ka jauaparhani.

“¡Eeee!” arhasti ima, ka xásirini sési p'ich'askuani,¹⁴ ée, ka imachka ji jónkuarhikua asul ma jukasírampka, ima uákasü xántsispti ísü, ísü jántsispti siiuankua k'érati ísü, ísü pánia ísü ka jini jónkuarhikuarhu incharhatania, jimanha énka ísü jónkuarhipkia, pitarani sési jini incharhutani ixu péxu, ée, ka xásirini t'irhinhataciona ka uakui ataricha ka ni uíchu ménk'umintu no nema xarhariani, éskiksü ima na exepka éki ima t'irhinhatakuuarhisppka uákasü, ka mínt'anichkasü isonk'u nóchkani ima no chúrikuaspka, isonk'u mínt'ani éski ima Ta Eutímuispka jimpoka ima tsimani uákasü sapiraticha jámasírampka. Xásüni matsírhuni pékania, ée, ka ji ménk'u no sáni míakua tsítania, ka nít'urini nári atani jarhania póki ima nánti pápi ima ka sésirini inchanhaparhatani ka jini incharhunia jíia ka jinirini ísü kámania ísü éski ima na, na, náchka uákasü na pánk'ia ép'unia ísü pa..., pánini p'it'ania. Ji, ta, ióni jáma, ísíchkia iónini sáni t'irhintsüna ka uákasü ménk'u ísü nít'ini jarhania jíntini tirhintsüni, ée, póki ima uérhunt'ani no úxamkia ka ji ménk'u ják'i ísü kámani nankí uinumuni jupikuarhikuekani ka ísü katsü-katsük'urhani ji ka ima jini ixu inchaparharini ji imani siiuankua ménk'u, ménk'u nít'urini jurak'uni únia ima uákasü, no úni uérhunt'ani ka nít'urini atani únia pökichka ima atap'itarakua jini incharhuspkia ka ísku k'uiripitani no p'it'arania, jónkuarikuarhu incharhaspti sési p'it'arani ka xásü imanha xántsipkia ima jimpo no úni jurhimpitku uép'arhunt'ani ji nát'uka ima ísü jápka ka sánteru na sánteru sési p'irani ísü, ée, ka ianhatsüna ima uákasü xáni ísü

¹⁴ Jinte arhikuekasüni echerintu chuk'urhini ampeni sáni.

nít'sinia, ée, ka ji ménk'u ísü jámani katsünskani, arhini: “Jué je, ta, ixoani, ta, ée, júni, ta, ixoani, ta”, pökichkarini no nani pich'arhisírampka ka ménk'u no nani, uíchu, erakuarhirichia ka ima uakui ataricha, iámintu karhaakukuarhinhani ka ima uákasü sési ianhatsüna jíntini tirhintsüni, ée. Ménk'u ísü nít'sint'ania ka ménteruni uént'ani ménterurini ísü kámani juú, juú! arhini. Ka náchkaksi uérhunt'apirinia póki ima uákasü ikichikuani p'ásppka, ísku uara-uaratani, p'ásptia póki ima uákasü siiuankua k'ératica menanhani ísü jatsiasppka éski inte uákasüna na jántsískia ísü ka ima jima incharhusptia ka sési antatsüra, ménk'umintu ima imanha tepantsíkuarhu jónkuarhikua jima p'iranía ka xásirini ménteru, ka sésirini tánt'ani p'ínt'ani kats'iskunt'ani, ée, éskani atani, jópechka ima nárinisü atapini póki, exeia éski ima na p'ípkia, tsíumpirhukua ísku p'amenchaxaptia atap'itarakia, ka jónkuarhikua jini incharhusptia tepantsíkuarhu niárasptia ísü jónkuarhikua, ée, ka sésichka sáni ianhatsünt'ani ísü páni ka ísü páni ka sésini tánt'ani, ísü páni ka sési antsaarini iámintu jáparhatania xáni fuú, fuú! arhani, ée, ka nárinisü p'it'arapirini tsíumpirhukua jimpo, ni máteru siiuankuari tsíumpirhukua jimpo pökichkani incharhusptia jónkuarhikuarhu incharhuspti.

Séni jarhasti, xásü ji éskiksü ima na kurhantipkia imachia, uakui ataricha, arhikatacha, ka uíchu arhikatacha, éskiksü ima na kurhantipka éski ji ménk'u úntasírampka tsímiakuani arhani: “Jauechka sáni, ta, ju jani” ménk'u úntani ji tsímiakuani. Xásü úntani, xarhintikua jinkuni uérhukuni, ísü uéntikunhant'ania, úntania uéntikunhant'ania ísü ka imarini sánteru ikichakuani, mátik'u anhantini ísü jámania

ima uákasiä, ée, éskani k'uanikurhinch'ani ísii jámani póki ima ianhats'ispkia, xásini ióni jimpó jini surhunchini, ée, ka sésirini jkuás! áskurani ka ísini pánia sési jp'arakuni! Át'apani, uákasiä sapirhatichani jinkuni jini, jinisii inchakunia énka ima sánteru kanisi jántipkia ka niárasti ménk'u.

Ka ji ísterku sáni uerania, ísterku sáni uerani póki imarini no nani ataspka, ísterku sáni uerania imani chént'ani énkarini ima xáni ísii kámapkia kitintsükant'ani ísii kámani ka no nani p'irania pökichka ima tsiumpirhukua ixuni uéraspkia ka máteru tsiumpirhukua nárinisi t'anhuskipirini póki ji jinisii inchaapkia ísia, ée, jónkuarhikua jimpó. Xási ji ísterku sáni uerania ka ménk'umintuts'ini nít'uts'ini ima kuáp'int'ani úpi, ima ískusptia imarini ísii, surhunchitapkania ka sésirini jkuás! áskurasti jini nani jameri ka xási ísii pánini xási jinisii inchakunia ka uirinhania jinisii ima uákasiä sapirhatichani jinkunia. Ka ménk'umintu, ménk'umintu, ískumintu, ískumintu, ískumintu xási xánk'u ísii pínantinia, xási ji ménk'uni úntania uerania ka kánikuua ikichakuani arhania uerania jópe it'ek'ia, nít'urini ima t'auach'akupi ka nít'urini ima nani pich'askupi, puch'anturhipi imank'u imanharini ima ísii pápka k'arhant'ani ísii pánia ka jini inchanhaparhatania, ée, ka ménk'urini t'irhintsíni, ménk'umintu ixuani ísii pání ka méni ixuani ísii pání ka ménteru, ka méni ísterku ísii jarhani, ée, Turunts'ikua antaratini.

Sési jarhasti, ka jima xánkusti xásia. Ka jima, jimarini xásia ísii niátatinia xásia ménteruchi táchanku ísii pínt'ani nirani uákasiä, ísku imani exeskia ji arhani: "Éskirini

inte no ísiska, intechats'ini ísii arhik'a: jucha jini páani" arhini, "imachkarini no xáni ísii chérapirini" ántiski pökirini no incharhatapka, ée, siuankua".

Ménteruchi xásii pínt'ani táchanku ísii páania, imat'u ménteru jimak'ani jinisii páani, arhani: "Nóteruchi, nóteruchi niuaka, nóteruchi páaka pa no ima ménteru Ta Eutímiu uákasiñi jini karhatamani" arhani, ka kánikuachi chéni jima itsírhisi póki ima antanhpisírampka uákasi k'éri jósku ma. Ka ménk'u no nema uékasírampti ima uákasiñi erankukuni Ta Eutímiuni póki ima, uákasi ísii míthaska, uákasi itsukua pikukua ma ísii mílikatasti éski ima néntek'uni nemani antankusírampka.

Ka jimiñi xánk'usti iasia.

Jápu echeri at'aransti¹ uantanskua

Máterunha ísü úsptinha tsimoru tempunkuarhiricha ma irekasptiksïnha ka móparhikua² kánikua ampenhasïramptinha, ka máteruchkanha kánikua p'uk'uarhaania, ¿anó?, áñchikuuarhinia ka ménk'u no antankutania ka ménk'u xánk'u ísïninha. Ka ménk'u sési únia kurhantikuarhinia, ¿anó?, sési t'irenhani jarhania, ka ixuantu áñchikuuarhinhania ka ménk'u xánk'u ísïnha. Ka jinininha no áñchikuuarhinhäsïrampti ka ménk'u sési t'irenhani jarhaninha, ka sésisïnha tempunkuarhiri nóteru ampe arhani jarhaninha takichani jinkuninha.

Xásïnha ima arhaninhaia: “Ménk'u no ampe ma k'uratsikuasti”, arhaninha. Xásïchkaksïnha niraninha vesinuu móparhininha. Xásïchkanha imani vesinunichkanha arhininha: “¿Te, te t'u ampemintu áñchikuuarhisïni?, ji, ta, nóteruni exesïnka cha xánimintu áñchikuuarhinia, cha, ta, ménk'u siémpi ampexaka”, arhininha, “ka nipachka arhani ampeia”, arhininha, “ji, ta, ménk'umintuni iámintu xásï jánkuarhiskia jíia, ka ménk'uchkani

¹ Íntspikuarhini.

² Mótsikua.

jucheti xánk'u ísïstia”, arhininha. Ka imachkanha achatí ikianinha antisü ima ísü arhipinka. Ikiasïramptinha.

Imanha achatí no áñchikuuarhisïramptinha jurhiakuanha, imanha chûrikua áñchikuuarhisïramptinha pókinha ima sïp'ap'iti másptinha ka máteru ísku jurhimpiti áñchikuuarhisïrampti ka ima jimposü nóma ampe antankumpti.

Xásï imachkanha ikiatinichkanha xásï arhimptinha; “Jinde, ji Urhuapa nirasïnka jápu echeri páni, kánikua piánhasïnti”, arhininha, “¿T'u antisü no t'út'u nirak'i?”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¿Cha káni niua páts'ïni pát'ani?”, arhininha.

Ima arhininha: “Jinde, ji niuaka sábadu”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Aa, sési!”, arhininha.

Ka imachkaksïnha mítinia éski ima na nitamakuarhimpka, éski ima ják'ani námuni xáni ampempkia, ¿anó?,

ima no aiankusptia éski ima ják'ani sип'ap'inisiü
jámampkia ka xásii xáni ampenia iásia.

Xásichkanha ánti ima sábadunichkanha sáninha
imau p'íp'aninhia ka sáninha, sánichkanha, jámania
jimasii piánia ka ískuchkanha no nani uék'ininha
at'araminhant'aninha, ísku arhinhaninha: “Útia, ísku
pákuarhia”, arhinhaninha, “jucha no nani jatsisinka”.

Ima arhininha: “Ia”, arhininha.

Xásichkanha imat'u antankutastia imat'u tsimani uankochi
máia ka xásinha xanchakini sırurutania ka xásichkanha
xanchakini jimpo niraninhia ka nirastichkanha
jininhia ka jiniia kut'a k'erirhia, ¿anó?, jininha ima,
jininha ima ják'ani éskantha Tenensia, Tenensia na
jarhak'ia iápunha. Jimantha jamukutini niárastinha
ka ma uankochinha ménk'u iókuatapaninha ménk'u
iámintu móntaninha ka ma ichakuanha nótki móntani
jarhaninhia. Ka t'uíninha ima achati arhisptinhia
éski imanha pusíiu³ jimponha at'arant'asírampka
éski ima ma pusíiu kánikua jukaparhaspkia.

Ka jimachkanha ménk'u chúskutaraninha ísü
jarhani ka ménk'u no nema piákuninha. Ka
imachkanha mátik'unha pulisia ma p'iraninha
ka arhininha: “¿T'u ampe úni jámasini?”

³ Arhikuekasínti jatakua ma ts'etatarakuá.

Ka ima arhininha: “Ji íni kámasinka at'arant'ani
jápu echeri”, arhininha, “ji ísü arhinhaska éski
í ixu kánikua piáñhasinka”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Imakini némintunha piáchia ixu?
Nóchka ixu iápuru jatap'isinki”, arhininha. “I tuminu ma
ka níia nínt'ani”, arhininha, “xásii ásteru méni júia, éki t'u
ménteru juáka jíkini ísterku ménk'u ónhapakia jimpokinisi
arhiskia”, arhininha. “Inteni k'arhant'a iámintu ka jinisii
k'uanikumant'ia”, arhininha. “¡Jóperu kéntiku, ia!”, arhininha.

Ka imachkanha arhinia: “Uénu”, arhininha, xásinha
iámunha k'arhantsani sési ka iámu k'arhatantsaninha ka
méntiunha xuúutantsaninha. ¡Aa! ka ji uantaxapkia éska
Angahuan anapucha nóchkani jima anapuski, arhinhasinka
Tiburcio Santa Cruz Nico. Ka iási aiankuakaksini máteru
xásii uantakua: Ka imachkanha arhinia: “sési jarhasti”,
arininha, xásinha iámintunha k'arhant'ani sési ka iápuru
k'arhatant'aninha ka ménterunha sırurutant'aninha ka xásii
ménteruchkanha, ménteru uérhukunt'anichkia pánha ima
junkuapirkia ixuia pánha ima nínt'anichkia, énkinha
ima anapupkia ka xásii mátik'uchkanha uérhukunt'ani
jámaninha tiénta sapichu ma jarhaninha ka imachkanha
uinhami sáni chúrinch'aninhia ka ima arhaninha:
“Jinde, ¡hijo de la ...!”, arhaninha, “jíchkani naninti
chúrinch'auia jíia”, arhasptinhia, “íchka siémpi, siémpi
ch'úrisíramptimintia”, arhaninha, “sési jauati, siémpini
niuaka jíia”, arhaninha. Nóteru nani úpirinkia, ¿anó?,
nóteru naní mítpispka ampeia pa jima nani k'uík'uarhinia.

Xásichkanha uérhukunt'astia ka xásí jimanha tiénta sapichu márunkha jinichkanha piárakuarhinia énkinha ima pulisia intsímpipkia, seriuu mánha piáninhia ka sigarru mánha ka sántek'u ísinha pak'araninhia póki imat'u sánk'u ísí intsímpipkia. Mátik'uchkanha jima tiénta sapichurhuchkia exeninha t'uíninha ima kánharhikua k'éri ma jarhaninha, sésku k'éri ma, mánha sírantari mánha ka no ampakitisptinha. Xásinha ima arhininha: "Jinte, ¿cha inteni no at'arant'aua?".

- Ka ima arhininha: "Jóchka", arhininha, "¿páuari?".
- Ka ima arhininha: "¿Cha na xáni arhisini?"
- Ka ima arhininha: "Sési jarhasti, xáni jimpokini íntsukuaka", arhininha póki ima uéltu intsínhant'aspkia pa ima ísku sésku japirintia.

Sési jarhasti, uéltu jimak'u íntspint'astia ka imank'u intsínhaninhia. Ka imanha jimpok'u piásptia imania pa imanha úpirinka nani énki ima ch'úrinch'apirinka ka k'uínch'ani ampeia pa ima xásí imani kápanharhipirinka pa ima no ts'iranharhinia. Ísinha eranhaskasptinhia. Xásichkanha imaninha karoni sapichuni ixusímpinti, imanichkanha xanchakini jat'ant'astinhia ka imanichkanha kánharhikua jimini incharhaninha ka xásí sigarru ma úrhitarini junkuaninhia xanchaki jat'arininha. Mátik'unha iauani junkuaninhia xásí éki ima xásí ch'up'iri k'ériti ma eraapkanha, t'uíninha ima karretéra jimpo iauani, iauani ját'akuni, ch'up'iri k'éri ma erakuarhininha, ka erakuarhinhaninha uanaparhakurhanhania ka ima

arhaninha: "Nirasínka ji aka nómintu no jini k'uínhani jásti", arhaninha, "éki nótki k'uínka ampeia, ji iásí jini p'iáraaka ji pa jucha márku k'éri mintsikuarhiakia aka ji xarhinki nínt'ankia xási", arhaninha.

Xásichkanha niraninha p'iáraaninha. T'uíninha jimak'ani t'irenhani jarhaninha ka imacha achatichak'u janhasptinha ka ménk'uksinha íámintu karauína⁴ jinkuni jámaninha, ménk'unha ísí janhanichkia karauínachia énki ima nani jimasí táchank'u ísí anhantutanhapkia. Mátik'unha sési jima p'iáraaninha. Mátik'uchkaksinha jima erokaninhia xásinha ékinha ima niárakia: "¿Amperi úni jámasini?", arhininha.

Ka ima arhininha: "Ji jinisí niraspka ji, Urhuapasí niraspka ji ka mátik'u ixu chúrinch'axaka jíia ka ji chup'irini eraaska jíia ka mátik'uchkani jimposí tsit'ikia jíia jurhania páchi ixu márku k'éri mintsikuarhinia"; arhininha.

Ka ima arhininha: "¡Aa, sési jarhasti!", arhininha, "ixu no nema jurhasínti ísí", arhininha, "ménk'u no nema jurhasínti ixu ísí, ¡xásí ásteru méni júa!", arhininha, "póki jucha no jiopisinka, nipa nitamani pa ima nérima janoni ampe numas jucha kánimintuni iásí t'irexaka, jucha, éki jucha no iásí t'ireni japirinka juchaksini xarhini erokapirinka, éki t'u nótki janoni japirinka juchaksini t'uíni atapirinkia", arhininha, "¡xásí ásteru méni janoia!", arhininha.

⁴ Atap'itarakua, k'uánikutarakua.

Ka ima arhininha: “Sési jarhasti”, arhininha. Ka xásichkanha jima ísku arhaxaptinhia: “¡híjo de la ..., ¡ ískuksini atapirintia”, arhaninha, “numasku jít'uni káni sési t'irekuarhu p'iáraaska”.

Mátik'uchkaksinha arhini: ¿Nóri t'ireua?”.

—“Jóchka”, arhininha. T'uíninha sési páxaptia k'arhimakia. Imat'uchkanha jima jatarhukunkanhia.

Xásinha ima jima arhisíramptinha: “¿T'u nanisi anapua?”

Ka imanha aiankuninha: “Jini”, arhininha.

—“¿Ka chaia?”, arhininha ka imachkanha no ampe ma sési arhaninha ékinha ima ísi arhipirinkia póki ima iámintu süp'ap'iticha jinisii k'uínhaxapkachkia.

Ka ima arhininha, mát'ik'uchkanha ménteru imacha arhininha: “¿Nóri mítiski imani?”, arhininha, “ísi arhinasünti achati ma”, arhininha. Ka imari vesinuni arhinia. Nóchka imat'u imachani jinkuni kuéntapkia.

Ka imachkanha arhininha: “Nóo”, arhininha, pánha ima no arhipirinkia, o pa ima no ióparharania.

Xánk'unha arhisptinhia: “Nóo, no mítiska ji”, arhininha.

Ka ima arhininha: “Sési jarhasti, pos imat'u jucha jinkuni jámasünti ka jucha imani jinkuni kánikuwa sési

páp'erasinka”, arhininha, “ka ixu juchachkani úsinkia juchaia”, arhininha, “ixu ánczikuarhisinka jucha”, arhininha.

Ka ima arhininha: “!Aa; sési jarhasti”, arhininha. Jimachkaksinha márku k'éri mintsikuuarhininha. Ka ima xásii mátik'u jimasii ima xáni k'éri ma kurhikapchia, ¿anó?, póp'inia ka erantipakuania ka p'apik'antinia⁵ kánikuuanha. Mátik'uchkanha jauaranhania kurhip'ant'ania pa ima sánteru kurhipirinkia ka ménk'u ísi apoparhakurhanhania k'uínhania. Xásii imachkanha mátik'u imat'u p'ikuarherania éski ima ma ichakua jauaraspkia táp'ant'ania ka imachkanha arhaninha: “Ts'irakuarhini, i, ta”, arhaninha. Xásinha mátik'u jimak'ani míant'ania ka xásii imani kánharhikua k'éri jukant'ania pa ima no, no xáni ts'irapirinkia. Sési jukant'aninhia ísinya ka ménteru ma ichakuaninha ichakuarhiant'aninha ka imanha jauarapkia t'áp'ant'ania imachka ménteru k'éri ma kurhikant'ania ka mátik'unha jimak'ani exeninha ísinya, t'uíninha ima no ampakiti ichataninha ma ichakuani ka ménk'u ísi nirani jarhanichkia imat'u k'uínia ka ma ichakuanichkanha jimak'u t'anharhininha: “Siémpí ménk'u no ampe ma sési jarhasti inte ísi juchari nóchka iónisi kuárhukpiska juchaia”, arhininha, “ka iásichi, iásichi úkia”, arhininha, “iásits'ini ampesi p'iária”, arhininha, “erati”, arhininha.

⁵ Arhikuekasünti chúrikua jántikua o siuamanti.

T'uíninha ima no ampakiti ichataninhia, ka jimasinha jatsitakuarhku mítp'erant'astinhia ka mátik'unha mák'u k'éri jauaranhani uirinhaninha, no ampakiti uirikuarhminhania.

Imanha ma ichakuani sáni p'erarhisptinha ísinha, ékichka ima mátik'u imat'u ísii nikaia póki ima kép'antikukuspria ka imat'unha t'irinhatakuarhini ka arhani: "Nóchka i iámintu", ísii aparinia, "nóchka i iámintu síp'ap'itichanhaskani, íchkaksi móatik'u nanintek'u atanhati ampeia", arhaninha, éski ima p'ikuarherania éki ima iámintu uirinhaxaptinhia xásinha arhaninha: "Imachka amperi jurhak'ani", arhaninha, xásinha chúnkumaaninha. Ma ichakuaninha jimink'u kútstapaninha, ma ichakuanha kuarhatsininhia ka uerani ikichikuani arhaninha: "Ásteru júia", arhininha, "ka inte iámintu ampe chétiuatia", arhininha, "éski na xáni jimini jak'a", arhininha, "jucha ménk'umintuni nóteru ménri juákia", arhininha. Ka imanha na pakarpakia, imari jimpo orhepatininha t'ip'orhukua k'éri ma kuáskusptinha ka ménk'unha iámintu jini uek'anhhant'aninha. Ka ima imank'u uantant'aspria nomasku éski ima iámintu ampe imariskia. Ka imat'unha uiriunha ka imat'uchkanha kurhantikuarhini imat'u jini uek'anhhant'anía t'ip'orhukua k'éri márunka ka imachkanha arhaninha: "Péeka i ixusí jauanhiska?", arhaninha. Xásinha ats'itapania pókichka ima kurhantispka éski ima na apapapkia uek'anhhant'anía. Jimanha atsitakuarhku p'a-p'anturhastia ka jauanhikatanichkia ka jimanha k'uanhatsininhia ka kurhip'akuarhant'anía ka jantiok'uterku erantininhaia ka pauantikua xarhinku útasí kánharhikua jukarini niraninhia exeaninha. Xásichkanha arhaninha:

“¿Te ima antinti chúri uirinapani imanha nót'u ampe ma janopania xási?”, arhaninha ka niraninhia eranhaaninha t'uínichkanha sési máru ép'u ampe p'ínhantinu jarhaninha ka márunka kuarhantunhatinu ampe jarhaninha, it'ek'u ikichakuani janhanhant'aninha.

“¿Te inte antinti uirinhapi?, ¿Te inte amperi únhampia?”, arhaninha.

Mátik'uchkanha úntania ják'i manakuarhnia, ka mátik'u xásii jantiok'u únua atat'ania ják'i jimpo nénka ima xáni ísii jámani jápka xarhink'u uanaakurhania, mátik'unha jimak'ani p'ánharininha, xásinha jimak'ani p'ínt'aninha ka sési erantininhaia jurhiakia. T'uínichkanha no sési jánharininha, ka jimak'ani arhaninha: "Péeka imecha ji chéraaska ják'ani chúrikua", arhaninha. "Séxi jarhasti, nóchki imarini arhisti éski iámintu ampe juchetiuakia", arhaninha. Xásichkanha máchuchani jininha pet'auaninhia kuéuarhunha. Jóo, kuéuarhu jamukutini k'uínhaxaptinhia, kuéua sapichu ma jarhasptinha. Jininha pet'auaninhia ka aparéjusinha ampe sük'uiri jatsikuant'aninha ka ménk'u irhikata jatarixaptinhia ima tumionha ka ménk'u bálacha ampe ka xanini ampe ka t'atsini ampe ka trígu ampe, arrosu ampenha. Jima jarhaninha ménk'umintu iámintu ampenha, ka uákasicha ampe ka karichicha ampenha ka t'irekuachka jima jarhania pa imasí imacha manakuarhiricha ap'irinkia ka itsí ampet'u imat'u jima jarhaninha. Ka imanha xarhink'u iámintu ampe itsimatastia ka t'ireraani ampeia ka xásinha jatsikuant'aninha ka xásichkanha ménk'u

kánikua ampe pákuarhininhia ka ménk'u chenempaiu jameri ka niánt'astichkanhia ka xási ménteru sánteru sési ampenia kómiski ménteru imari vecínia.

Ka ménteruchkanha imari vesínunha ménteru niáninha arhininha: “Sési jarhasti, ¿Te t'u ampemintu ánchikuarhisin? T'u nák'irini méni kurhamarhini jarhasírapka: ¿T'u ampe niátasini?, ¿T'u antisü xáni ampek'i?”, arhinha, “ji, ta, nómintuteruni sési exesinkia, jíia jít'uni, jít'uni jimposi juk'a kurhankuarhini”, arhininha.

Ka ima arhininha: “T'u nák'irini arhipi éski ima Urhuapa kánikua piánhasinká jápu echeri, ji, nóchka, jini niraspkani”, arhininha, “piánhasinti, t'úrini arhispka éski t'u pusiuu jimpó pásírapka, ji kuchara jimpotik'uni pásinkia ji”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Hijo de la!, ¿T'u káni niua párini ménteru t'u pát'ania”, arhininha.

Ka ima arhininha: “Ji sábadu niuaka”, arhininha.

Ka imachkanha arhinha: “Sési jarhasti”, arhininha. Ménterunha ima niraninhia sábadunha ka imanha niáranichkanhia ka imat'uchkanha ménk'u móntapaninha. Mátik'unha pulisia ménteru p'iáraninhia ka ménk'unha tsíkuapaninha: “¿Jíkini no arhispi éskiri nóteru méni jup'irinka?”, arhininha. Xásinha ménk'u no ampe ma úni arhikuarhint'aninha, ka ménk'uchkanha no sáni ióntakuni k'atap'erakuarhu k'uaninhapastinha. Ka ima ixuani nirastia

ménk'u iámintu ampe móskukuarhinia éni ima arhinhapkia: “Inte iámintu ampe ch'etiuaatia”, arhinhani ka xásichkanha sési irekaninhia pe sésinha. Ampeninhia ménk'umintu úntaninhia jima vesinuchaninha solári ampe piánt'akuaninha pókichka ima uáni tominu kámasírapkamintia.

Se terminó de imprimir en Talleres Gráficos de México, Av. Canal del Norte No. 80,
Col. Felipe Pescador, Del. Cuauhtémoc, C.P. 06280, México, D.F. en septiembre
de 2013 con un tiraje de 2000 ejemplares. En esta edición se utilizó papel
sundance linen ultra white de 104 g para los interiores y couché mate
de 250 g para los forros. La coordinación editorial estuvo a cargo
de Arnulfo Embriz, Christopher Morales y Héctor Curiel.
La fuente que se utilizó para la formación fue Minion Pro
de 12.5/15.5 pts. y Latienne T Med 20/24pts.

Tsipikuarhi p'urhepecha uantanskua jímpo.

Jintesti ma erhakunkua uantakuachari énkaksi uéraka pintekuarhu uantakuachari ireta p'urhepechao énkaksi uaxastakuarhikaksí Michoacaní arhikatarhu. Karakatacha uantant'asíntiksí iónki anapu jánhaskakua p'urhepecharini, jópert'u uantant'asíntiksí nitamakuarhikua sapichari ampe, xarataparinksí imechari jánkuarhikuani párikssí úni nitamakuarhini tsípiparini ka terekuarhiparini ini parhakpini jímpo. Erhokaparini éska sapiraticha ka k'ératicha jaiapanhint'aka ka tsípiparinksí arhian'tani, ka erhokaparint'u éska marhoakuaka nemank'a uékaka jorhenkuarhini karani ka arhint'aní p'urhe jímpo.

I takukukata karakata jarhasti p'urhepecha uantakua jímpo.

Tsipikuarhi p'urhepecha uantanskua jímpo es una colección de cuentos que tienen su origen en la tradición oral de varias comunidades purépechas del estado de Michoacán. Nos relatan historias que reflejan la cosmovisión del pueblo purépecha, cuentan también aventuras infantiles y muestran su lucha por la supervivencia en un espíritu alegre y chocarrero. Esperamos que tanto niños como adultos disfruten la lectura y a la vez apoye a quienes están aprendiendo a escribir esta lengua. Esta publicación es monolingüe en purépecha.

Ejemplar de distribución gratuita. Prohibida su venta.

INSTITUTO NACIONAL DE LENGUAS INDÍGENAS

